



Fig. 1. Kirken set fra sydøst. NE fot. 1989. – *Südostansicht der Kirche.*

HUNDERUP KIRKE

GØRDING HERRED

Sognet nævnes første gang i kirkelisten i Ribe Olde-moder (midten af 1300'rne), hvor det var sat til en afgift af 4 skilling sølv (jfr. s. 1020f.).¹ Det var et selvstændigt præstekald 1509, da sognepræsten Broder Markvartsen nævnes.² Senest 1538 blev kirken anneks til Bramming,³ 1654 gjordes Hunderup til hovedsognet, og 1672 knyttedes sognet i stedet til Vilslev som *anneks*.

1579 fik kirkeværgerne lov at oppebære kronens tiende af sognet til kirkens bygning og brug.⁴ 1633 var Hunderup kirke meget brøstfældig og uden midler, hvorfor kongen billigede, at provstiets andre kirker måtte hjælpe den med 50 slette daler.⁵

Kronen skænkede 1690 Hunderup kirke til Frederik Gersdorff til Kærgård i sognet,⁶ og kirken tilhørte

derefter denne gård indtil godset blev udstykket 1789-90. Kirken blev da erhvervet af stiftsfysikus A. F. Fridsch til Varho, hvis enke endnu ejede den 1809.⁷ 1822 tilhørte kirken stiftsprovst C. D. Koefoed i Ribe,⁸ og 1850 købtes den af sognets beboere.⁹ Kirken er overgået til selveje 1913.¹⁰ En klokke måtte afleveres ved klokkeskatten 1528 (se inventar). *Sagn*, se under Vilslev kirke.

Kirken ligger på fladt terræn i østkanten af bebyggelsens nordlige del. Umiddelbart syd for kirkegården passerer vejen til Sejstrup og i vest ligger den nu nedlagte skole.

Kirkegården er rektangulær med den største udstrækning i øst-vest. Gamle grænser synes bevaret mod syd, øst og vest, mens begravelsesområdet (sml. fig. 2 og 3) er successivt udvidet mod nord o. 1933¹⁰ og senest 1980. 1862 indskærpedes et lovpåbud om istandsættelse af kirkegården; denne var endnu ikke planeret, hvilket først skete 1879.¹⁰

Til alle sider har den *hegn* af nyere, jordfyldte stendiger, der i nord er samtidige med de respektive udvidelser. Stendigerne omtales tidligst o. 1760.¹¹ En etapevis omsætning af stendigerne påbegyndtes 1905.¹⁰ Langs indersiden af digerne er plantet enkelte træer med stor afstand, men frem til 1980'erne var her en række elmetræer (fig. 3), og endnu flankeres gangen fra porten i vest til tårnet af træer. En lignende tilplantning, men med asketræer, fandt sted 1881.¹⁰

I vest og syd er indgange med *murede portaler*, der benævnes henholdsvis ligporten og bryllupsporten. Begge er formentlig opført i 1500'rne og har falsede åbninger, i vest en bred, rundbuet køreport, i syd en kurvehanksbuet ganglåde (fig. 52). Portalerne afdækkes af tagtegl med fald til begge sider og har ved hver ende en svungen, muret gavlkam, der foroven afsluttes af en spin-

kel toptinde, og som formentlig er tilføjet i 1700'rne. Åbningerne lukkes af tremmelåger af jern, tidligere af træ. 1831 var det fornødent med udspækning og kalkning af begge portalerne, og atter 1843 kalkedes piller ved ligporten.¹²

Bygninger på kirkegården. Et *ligkapel* af røde tegl med helvalmet tegltag og port i syd er o. 1940 opført i kirkegårdens nordøstre hjørne. 1978 indrettedes *toilet* i nordre ende af bygningen, der samtidig hvidtedes. I nordvesthjørnet af den seneste kirkegårdsudvidelse er samtidig med denne opført et *materialhus* af træ med beklædning af grønfarvede, lodretstillede brædder.

Omkring kirkebygningen er et pikstensbrolagt *fortov*. Dets anlæggelse krævedes ved et kirkesyn 1862, dog således at nordre halvdel kunne vente til det følgende år, men endnu 1892 manglede det lovbefalede fortov.¹⁰ I forbindelse med kirkens restaurering 1950 ændredes belægningen, der havde været delvis udstøbt med asfalt, og såvel 1968 som 1971 overvejedes det at sløjfe fortovet.¹⁰

BYGNING

Kirken består af kor og skib, der er opført o. 1200, samt to senmiddelalderlige tilbygninger: et tårn i vest og et våbenhus ud for skibets syddør. En østforlængelse af koret kan sandsynligvis dateres til ca. 1569. Orienteringen har nogen afvigelse mod syd.

Bygningen tilhører den gruppe af Ribe-egnens kirker, der fortrinsvis er opført af granitkvadre, men hvor den vulkanske tuf alligevel udgør et væsentligt indslag i arkitekturen, således prydes både koret og skibets nordside af lisenéer, førstnævnte tillige af buefriser. Kirkens plan er regelmæssigt udstukket, omend skibets bredde tiltager ca. 0,7 m fra øst mod vest.

Materialer og teknik. Murene i kor og skib rejser sig over en ensartet sokkel, der smykkes af et fladt hulkelfprofil (s. 2940, fig. 12). Herover er nedre halvdel af korets mure, fem skifter, af granitkvadre, mens den resterende, øvre del er af tuf- muligvis iblandet en del tegl. I skibet synes hele sydsiden opført af granit, fraregnet senere ændringer, mens der til nordsiden tillige er an-

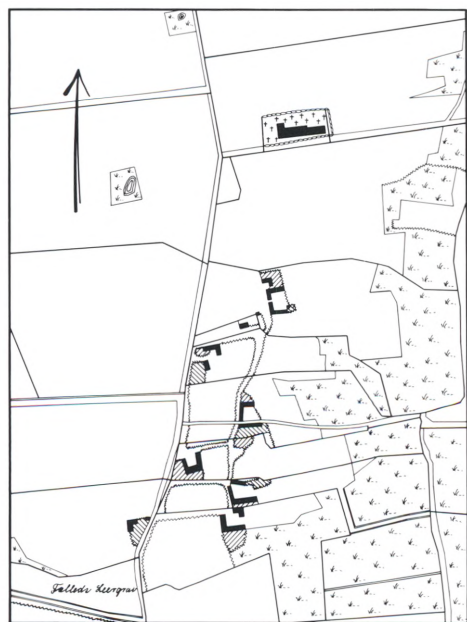


Fig. 2. Matrikelkort 1:10000. Kopieret af Thobøll 1820. – Katasterkarte. Kopiert 1820.

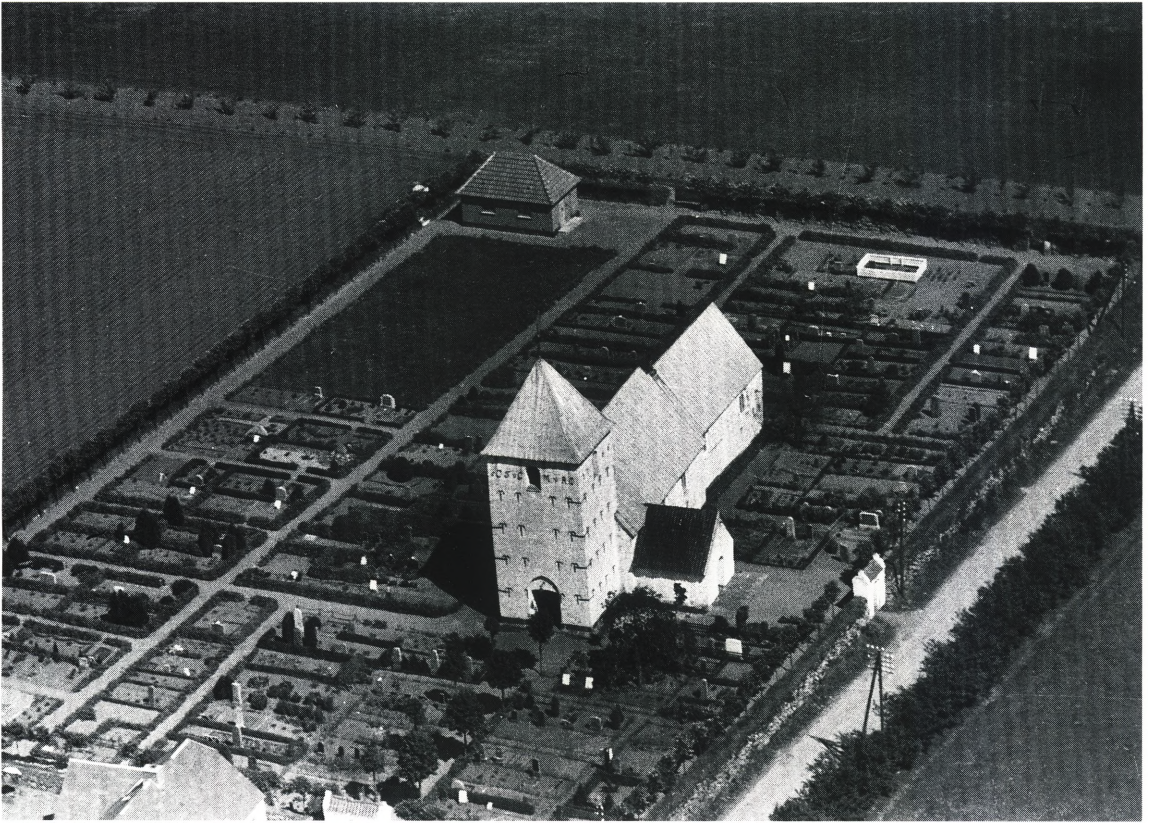


Fig. 3. Luftfotografi af kirken og kirkegården set fra sydvest. Sylvest Jensen fot. 1947. Det kgl. Bibliotek. – *Luftaufnahme von Kirche und P.*

vendt tuf i den øvre del af østre endelisen og i et lidt lavere liggende vandret bælte herfra og frem til døren;¹³ indersiden af skibets nordmur er for den øverste dels vedkommende hovedsagelig af granitkvadre.

Det oprindelige kors østafslutning og hjørner er ikke bevarede, men af de genanvendte sokkelkvadre under østforlængelsen ses, at koret fra opførelsen har haft ret østgavl. Af soklens udstrækning under nordmuren fremgår tillige, at kun selve hjørnet mangler.

Byggefasen. Der ses ikke spor i murværket af egentlige byggestop, men til gengæld afslører fordelingen af byggematerialer, at byggeriet foregik i tre faser, der formentlig fulgte hurtigt efter hinanden. Hele kirkens sokkel synes udlagt af én gang, og herpå opførtes fem skifter granitkvadre af korets mure og sandsynligvis et enkelt skifte af skibets. Efterfølgende fuldførtes koret og triumfmuren med anvendelse af tuf og sam-

tidig murede den nederste del af skibets nordmur frem til dørstedet i samme materiale. Afslutningsvis opførtes skibets sydside og vestende samt nordmurens øverste del af granit.¹⁴

Facadeudsmykningen på koret er indskrænket til langmurenes øverste, i tuf udførte, halvdel. Heraf står nordsiden velbevaret med to blændingsfelter, ét på hver side af det oprindelige vindue. Blændingernes skråkantede nedre afslutning er højt anbragt, omtrent i vinduets halve højde, og de overdækkes af buefriser med henholdsvis fire og fem rundbueslag, der bæres af ens konsoller med en karakteristisk udformning (fig. 50), som desuden kendes fra Kalvs-lund kirke (Ribe hrd). Sydsiden er stærkt forstyrret af senere ombygninger og indeholder næppe længere dele af den oprindelige udsmykning; murens øvre halvdel prydes af én vandret overdækket blænding, der hæver sig fra overkanten af øverste granitkvaderskifte.

Skibets nordside prydes af to rektangulære blændinger øst for dørstedet. De adskilles af en lisén og afgrænses mod øst af en bredere endelisen. Dispositionen bærer stærkt præg af den netop for denne mur gældende særegne materialeblanding. Hver blænding afsluttes forneden af to skråkantede led – vistnok af tuf. Indtil en højde lidt under vinduernes sålbænk er såvel bunden af blændingerne som liséne herimellem af tuf. Blændingernes øverste halvdel er opmuret af granitkvadre og let udkraget over en omvendt skråkant; den øvre afslutning er vandret, ligeledes med et skråkantet profil.¹⁵ Vestenden, omkring døren, er helt glat over soklen. Murværket er, som nævnt, velbevaret med undtagelse af en mindre omsætning af øvre vestre hjørne af vestblændingen. Skibets sydmur er uden udsmykning og helt af granitkvadre.¹⁶

Døre og vinduer. Begge skibets døre er bevarede, den søndre i brug og den nordre tilmuret i ydre murflugt, men synlig som indvendig blænding. Norddøren bryder soklen, der mangler på et kort stykke på hver side af døren; i syd synes forholdene at svare hertil. Begge døre er smigede og vandret overdækkede. I syd er bredden udvidet ved borthugning af den østre anslagsfals.¹⁷

Af de oprindelige vinduer er tre bevarede, et i korets og to i skibets nordside, sidstnævnte omtrent midt i hver af de to facadeblændinger.

Korvinduet, der måler ca. 115×48 cm i ydre murflugt, 85×30 cm i lysningen, er tilsyneladende opmuret af tuf. Skibets vinduer er af granit med monolitte overligger og sålbænke; størrelsen, især højden, er en smule mindre end i koret. To vinduesoverligger og en sålbænk (sml. fig. 6d), der er indmuret i våbenhusets østmur, har dimensioner omtrent som skibets nordvinduer og stammer formentlig fra dets sydside.

I det *indre* er kun bevaret få oprindelige detaljer. Hele korets østgavl blev nedrevet ved kirkens forlængelse mod øst, og samtidig eller evt. senere er også triumfmuren med den tilhørende gavltrekan fjernet. Både kor og skib har flade, gråmalede trælofter med synlige, dog delvis panelklædte, rødbrune bjælker.

Middelalderlige tilføjelser til kirken er tårn og våbenhus, idet sidstnævnte dog kan være opført efter reformationen.

Tårnet er bygget af munkesten i munkeforbandt over et enkelt skifte granitkvadre, sandsynligvis udflyttede fra skibets vestgavl, og hviler på en delvis synlig syld af rå kamp. Murværket præges stærkt af senere om- og skalmuringer, således lod kirkeejeren Margrethe Rosenørn tårnets vest- og sydside samt det meste af østsiden skalmure, hvilket er angivet ved initialerne »CFvG« og »MvRØ«¹⁸ på vestsiden og årstallet 1766 på sydsiden. Eneste rest af oprindelig ud-

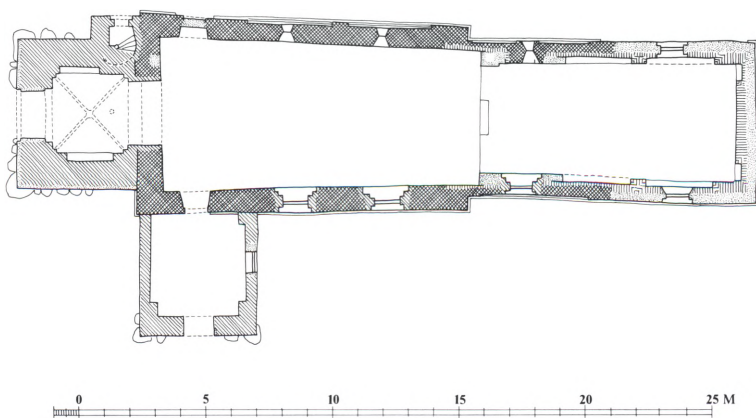


Fig. 4. Grundplan 1:300. Målt af HeJ 1977 og tegnet af Mogens Vedsø 1995. – *Grundriß*.



Fig. 5. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1989. – *Nordostansicht der Kirche.*

smykning er en kort strækning af et dobbelt savskifte på nordsiden umiddelbart under murkronen; af dette er blot bevaret den østre del, men endnu 1861 synes det bevaret i hele nordfacadens udstrækning (sml. fig. 8). Det blytækte pyramidespir er opsat o. 1760,¹¹ formentlig som erstatning for et sadeltag med gavle i øst og vest. Ved reparationen 1766 indsattes adskillige ankre i murværket suppleret med fladjernsbånd omkring vesthjørnerne.

En bred, fladbuet dør i let tilspidset spejl er indsat i tårnets vestmur. Den planlagdes 1933,¹⁰ men udførtes først 1945 (arkitekt Arne Finsen) og erstattede da et formentlig oprindeligt f-vindue af omtrent samme udformning som åbnin-
gerne i skibets sydside. Dette vindue ønskedes 1832 fornyet og havde formentlig frem til fjernelsen trækarm af tilsvarende udformning som i

kirkens sydvinduer. Samme år var en reparation af tårnets sydøsthjørne fornøden med et nyt, endnu bevaret, muranker.¹⁹ På nordsiden er en slank, rundbuet glug, der giver lys til mellemstokværket.

Klokestokværket har store, rundbuede glamhuller i vest og syd og et lignende, men mindre, i øst; alle hidrører i deres nuværende udformning fra ombygningen 1766.

Tårnrummet har helstensdybe, spidsbuede spareblændinger til alle fire sider – den nordre smallere og asymmetrisk anbragt af hensyn til den delvis i murtykkelsen anlagte vindeltrappe. Rummet forbindes med skibet ved en rundbuet tårnbue, der er jævnbred med ovennævnte spareniche i østvæggen og har samme vederlags-højde som denne. Det samtidige hvælv bæres dels af forlæg i væggene dels af halvtstens piller i

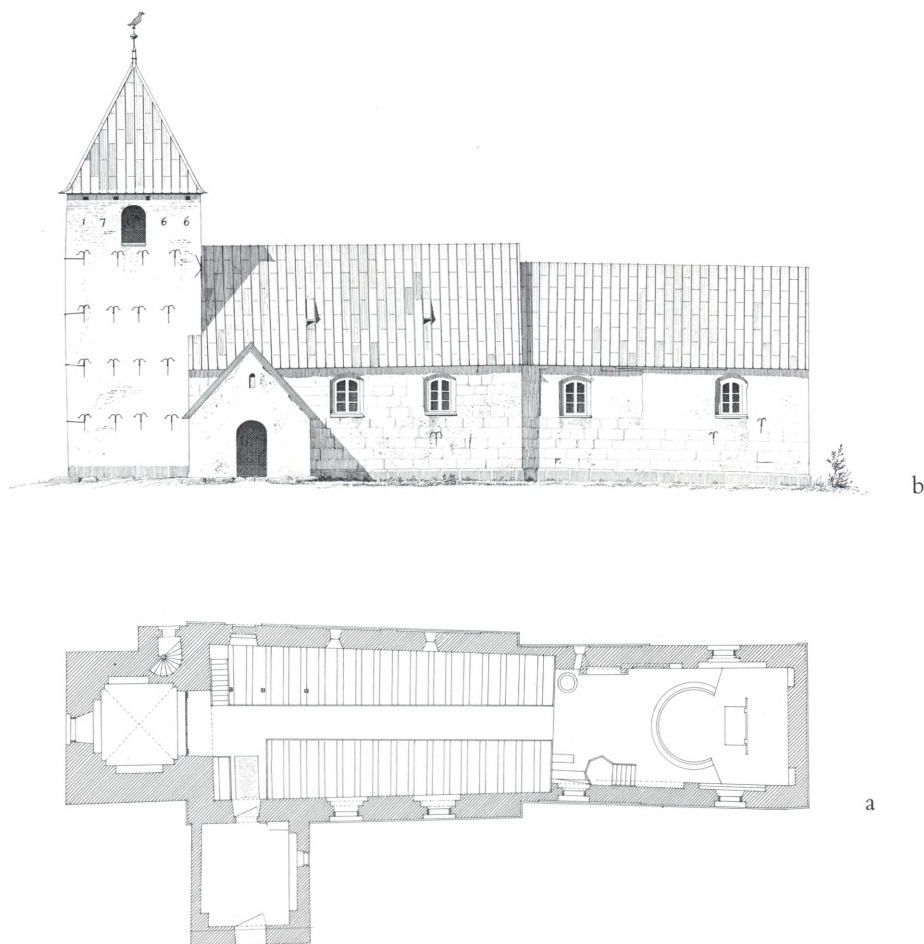
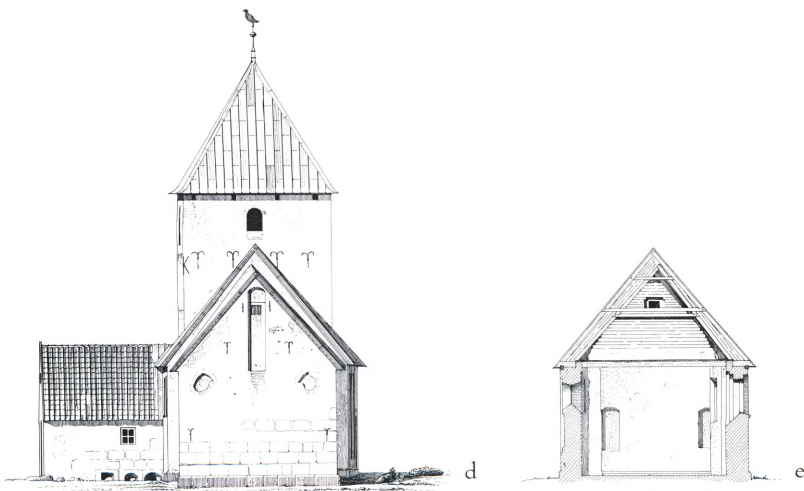
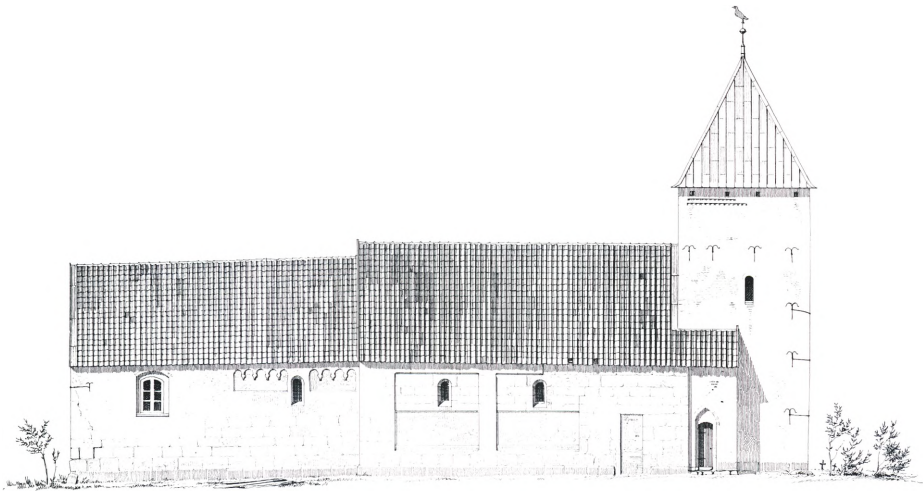


Fig. 6a-e. Opmålinger 1:300. a. Plan. b. Opstalt af kirkens sydside. c. Opstalt af kirkens nordside. d. Opstalt af kirkens østside. e. Tværsnit af kirken set mod øst. Forlæg til Danske Tufstenskirker. Målt og tegnet af V. Koch 1885. — a. Grundriß. b. Aufriß, Südwall der Kirche. c. Aufriß, Nordwall der Kirche. d. Aufriß, Ostwall der Kirche. e. Querschnitt. 1885.

rummets hjørner. Ribberne er halvtens og på oversiden er der helstens overribber med trin- sten; et *klokkerebshul* gennembyder østkappen.

Trappehuset på nordsiden, der giver adgang til de øvre stokværk, overdækkes af et halvtæg. En slank fladbuet dør i spidsbuet spejl leder ind til det højresnoede trappeløb, hvis vægge er op- muret af lutter løbere og derved får et karak- teristisk kantet forløb; trapperummet overdæk- kes af flade binderstik og udmunder i mellem- stokværkets nordøsthjørne gennem en fladbuet overdør.

Våbenhuset er, formentlig i første halvdel af 1500'rne, opført af munkesten i munkeskifte samt en del granitkvadre, deriblandt to vindues- overligger og en sålbænksten (jfr. ovf.).²⁰ Mu- rene rejser sig over en delvis synlig syld af rå kamp. Flankemurene er bemærkelsesværdigt tynde, blot halvanden sten – ca. 45 cm. Dog er der forstærkninger i hjørnerne mod gavlen samt hvor østmuren møder skibets sydmur. Østmu- ren har et formentlig ved restaureringen 1950 indsat fladbuet trævindue med to rammer. Det afløste en mindre, kvadratisk lysåbning, mulig-



vis fra 1856,¹² lidt længere mod nord. På indretningsplanen 1822 (fig. 9) angives omtrent midt i hver af flankemurene en smal glug, der kan være våbenhusets oprindelige lysgivere. I gavlen er en fladrundbuet, sandsynligvis oprindelig, døråbning med halvtstensfals og vandret plankeoverdækning forinden. I den glatte gavltrekan er en lille rundbuet glug.

Det indre har gråmalet bjælkeloft. Et loft i våbenhuset blev lagt 1806,¹⁹ efter at der bade 1791²¹ og 1803¹⁹ havde været fremført klager over at dette manglede; 1908 forsynedes det med

et »underskudsloft« og bjælkerne beklædtes.¹⁰ Efter indsættelse af en ny hovedindgangsdør i tårnet 1945 tilmuredes våbenhusets dør, formentlig i forbindelse med kirkens restaurering 1950, og rummet tjente herefter som materialrum. En samtidig påtænkt anvendelse som opstillingssted for Niels Lange og Abel Skeels gravmonument skete ikke. Rummet indrettedes 1978 til præsteværelse mm. og døren i syd genåbnedes.

Eftermiddelalderlige tilføjelser og ændringer. En korforlængelse er sandsynligvis opført o. 1569

(jfr. ndf.) for at skabe plads til Niels Langes familiebegravelse. Han gravlagdes nævnte år i en krypt midt i det oprindelige kor og opstillingen af det store gravmonument herover o. 1569 nødvendiggjorde en flytning mod øst af alter og altertavle. Forlængelsens syd- og østmur er opført på en fremspringende sokkel, der for sydsidens og hjørnernes vedkommende er udflyttet fra det ældre kor, mens en skråkant i øst er udformet i tegl over et glat granitkvaderskifte.²² Herover er fire å fem skifter granitkvadre, mens den resterende del af murene er opført af muresten i polsk skifte.²³ Korudvidelsens to oprindelige vinduer, der er falsede og fladbuede, er bevarede i henholdsvis nordre og søndre flankemur. Gavlen prydes umiddelbart under tagfodshøjde af to skråtstillede skjoldblændinger med turnérsnit og herover af fem højblændinger med kurvehanksbuede stik. Den nævnte gavludsmykning er genskabt i forbindelse med en total omsætning af forlængelsens ydre murskal 1991 (arkitekt Søren Kjær); indtil da var (jfr. fig. 6d) kun skjoldene og den midterste højblænding bevaret. Miseren skyldes korforlængelsens mangelfulde fundamentering; nødvendigheden af en forankring af østgavlen omtales 1832,¹⁹ og ligeledes 1881 og 1913 nævnes gavlmurens hældning udad.¹⁰

Den oprindelige udformning af det indre lader sig kun delvis klarlægge. I østvæggen er anbragt to fladbuede nicher med bunden ca. 70 cm over gulvet. Nicherne er, formentlig af hensyn til et herimellem opstillet falterbord, placeret helt ude ved rummets hjørner. Nordre og søndre langvæg har hver to store, ca. 30 cm dybe vægblændinger, hvoraf det østre par rejser sig omtrent i væggenes fulde højde. Den nordre udgår fra gulvniveau, mens den søndre har en aftrappet bund hævet et par skifter over gulvet. Det vestre blændingspar, der til dels er forstyrret ved senere ændringer, er delvis skabt ved udhugning i østre halvdel af væggene i det oprindelige kor. De er væsentlig lavere end de østre, ca. 265-80 cm over gulvet, og går derved fri af vinduerne i det forlængede kors vestre, ældste del.²⁴ Af den nordre er hovedparten af stikket borthugget ved opstilling af Christopher Fr.

Gersdorffs epitafium, bevaret er blot den vestligste del – nu tilmuret, men markeret i pudsen.²⁵ Den søndre blænding er bevaret, men behugget i vestenden ved opstilling af kirkens nuværende prædikestol o. 1700. Denne flyttedes 1950 ca. 1,5 m mod vest og blændingens vestligste, forhuggede del tilmuredes. Blændingsinddelingen af langvæggene, hvor den vestligste del lades fri, afspejler formentlig rummets indretning med et firkantet el.lign. som skille mellem kor og skib (jfr. s. 3181).²⁶

Korbuens nedbrydning lader sig ikke direkte knytte til korets forlængelse, men må uden tvivl ses i forbindelse med denne. Vanskeligere at placere i tid er en udvidelse af skibets areal, der, på korets bekostning, har fundet sted ved behugning af den vestlige del af korets vægflader. Skibets indre murflugter forlængedes herved (jfr. fig. 6a) ca. 2,2-2,4 m mod øst inkl. tykkelsen af den nedrevne triumfmur. Da dispositionen iøvrigt er i fin samklang med hele korets indretning som gravkor, synes der al mulig grund til at tro, at også dette arbejde er sket samtidig med de øvrige ændringer af koret.²⁷ Ændringen er en bevidst udvidelse af skibets gulvareal uden nedrivning af tårnet og med minimale ændringer i det oprindelige kor.²⁸ Arealudvidelsen er senere indskrænket, i nord 1894 ved opførelse af en skorsten, i syd 1950-51 ved en opmuring i forbindelse med prædikestolens ovennævnte flytning mod vest.

Korforlængelsen og de nævnte ændringer i det oprindelige kors vestende må dateres ud fra deres sammenhæng med indretningen af Niels Langes (og Abel Skeels) begravelse i årene 1565-69 (fig. 25). Da krypten indrettedes (o. 1565), stod det oprindelige kor tydeligvis endnu urørt, mens udvidelsen klart er knyttet til monumentets opstilling 1569 omtrent midt i det forlængede kor.²⁹

En *restauration* af hele kirken gennemførtes 1950 (arkitekt J. K. Jepsen). Der skete kun få egentlige bygningsændringer – tilmuring af døren og forstørrelse af vinduet i våbenhuset – men gulve, vinduer fornyedes (s.d.) og murværket istandsattes (sml. inventar).



Fig. 7. Kirken set fra sydøst. Kr. Hude fot. 1905. – *Südostansicht der Kirche.*

Gulve. Tårnrummet fik nyt gulv af røde teglsten 1945 efter det herværende gravkapels rydning og inddragelse til indgang for kirken. Kirkens øvrige gulve er fra restaureringen 1950 og dækkes af røde munkesten på fladen i sildebensmønster, korets hævet to trin over skibets. I stolestaderne blev samtidig lagt bræddegulv. 1862 var gulvene af røde mursten og gule fliser, men året efter lagdes bræddegulv mellem alteret og knæfaldet og 1867 ligeledes i »fruentimmerstolene« og midtgangen. Endnu 1891 var der stengulv i koret,¹⁰ men få år senere var også dette erstattet af brædder (sml. fig. 46).

Vinduer. I 1500'ernes første halvdel erstattedes de oprindelige vinduer i kirkens sydside, to i skibet og et i koret, af store fladbuede, falsede lysåbninger opmuret af tegl (sml. våbenhus). I nordsidens tre oprindelige vinduer er blyindfattede ruder indsat direkte i murværket; heraf

stammer i hvert fald skibets østre og formentlig tillige den vestre fra 1700 (jfr. glasmaleri). Trækarmer i sydsidens såvel som det forlængede kors nordvindue angives 1803 at være indsat få år tidligere.¹⁹ Opmålingerne 1885 (jfr. fig. 6b-c) og senere fotografier viser torammede sprogsevinduer med buede overstykker. Ved restaureringen 1950 erstattedes de af trævinduer med fire rammer, hver med 12 blyindfattede kulørte ruder; sidstnævnte udskiftedes 1986 med en enkelt, klar rude.

Tagværkerne er stærkt ombyggede egetagværker, der nu har to lag hanebånd og lodrette stivere ved spærfooden. Oprindeligt har tagstolen over kirkens oprindelige dele haft et enkelt højtplaceret hanebånd og herunder skråstivere til bindbjælkernes tredjedelspunkter. Tagværket over korforlængelsen er samtidigt med denne, men senere en del ændret. Tømmeret i tårnets

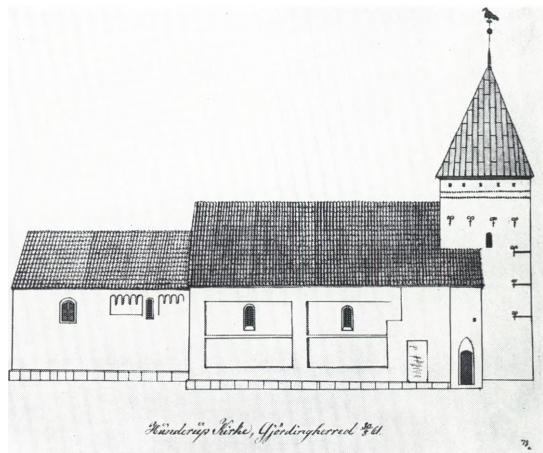


Fig. 8. Kirken set fra nord. Tegning ved Burman Becker 1862. Det kgl. Bibliotek. – Nordansicht der Kirche. Zeichnung 1862.

nuværende pyramidespir er af fyr og opsat o. 1760 kort før tårnets store istandsættelse.¹¹

Langhuset og spiret er blyklædt, mens våbenhuset er teglhængt, hvilket tidligere også gjaldt hele kirkens nordside;³⁰ dennes udskiftning med bly iværksattes 1976, mens taget på korets sydside blev omstøbt 1982.

Opvarmning. En $\dagger$ kakkelovn opsattes 1894 i skibets nordøsthjørne, hvor den angiveligt delvis dækkede for udsynet til det dengang ved korets nordvæg opstillede monument for Niels Lange og hustru (jfr. fig. 46). Ovnen omtales 1903, da den skulle males, og endnu 1913, da en reparation eller udskiftning var fornøden. 1925 var kakkelovnen erstattet af et $\dagger$ varmeapparat, formentlig en kalorifer, der fornyedes 1931.¹⁰ Ved restaureringen 1950 anskaffedes en ny og større $\dagger$ kalorifer, der 1978 afløstes af et el-luftvarmeanlæg.

Vindfløjen på tårnets pyramidespir er udformet i en ørns skikkelse og angives o. 1760 at referere til kirkeejeren Margrethe Rosenørn (jfr. epitafium og fig. 6b-d).¹¹ Den forgyldte fløj er af kobberplade og bæres af en 1863 fornyet fløjstang af smedjern.¹⁰

Glasmaleri. I skibets østre nordvindue er indsat blyindfattede ruder (fig. 51), hvoraf den midterste, større, er bemalet med Frederik von Gersdorffs initialer og årstallet 1700 samt hans våben med hjelmmerke – højpuddet hat med

strudsefjer over krone – og nu næsten bortforvitrede skjoldholdere. Af farverne er blot bevaret sort og gult.

$\dagger$ *Kalkmalerier.* Ved korforlængelsens restaurering 1991 afdækkedes på dens østvæg rester af to malede udsmykninger. 1) 1500'rne? Umiddelbart under loftet nær nordhjørnet var bevaret en dekoration bestående af tre cirkelslag, hvoraf det midterste var ridset i puds. Herfra udgik til siderne og opad tre løgformede gevækster. Farven var hovedsagelig mørkerød samt grå, sort og teglrod.

2) 1700'rne? På væggen sydlig del. Formentlig en rest af et draperi omkring altertavlen. Sandsynligvis udført i temperateknik; bundfarven var grå og draperingen mørkerød, okkergul og sort.

Kirkens murværk fremtræder overalt hvidt, dog er soklens granitkvadre ubehandlede.³¹ Alle tage er blyklædt med undtagelse af det teglhængte våbenhus.

INVENTAR

Oversigt. Middelalderen repræsenteres kun af den romanske granitdøbefont, renæssancetiden af klokken, støbt 1599 af Dirick Borstelmann i Hamborg, mens såvel alterpanelet fra 1638 som alterstagerne fra 1657 bærer våbener for Kærgårds ejere Peder Lange og Lisbeth Friis.

Sit hovedpræg af højbarok har indretningen fået i årene efter Frederik Gersdorffs erhvervelse af patronatsretten 1690. Altertavlen må være opsat 1700 ligesom prædikestolen, der foruden årstallet bærer hans og hustruen Edel Margrethe Krag's initialer. Mens disse stykker angiveligt er københavnske arbejder, slutter den lidt senere, rigt udskårne dør fra ægtefællernes ($\dagger$)gravkapel i tårnrummet sig snarest til sønderjysk tradition. Frederik Gersdorffs og hans hustrus initialer pryder tillige altersølvet, der er leveret 1697 af Simon Matthiesen i Odense.

Fra 1700'rne og tiden henimod 1800 stammer en dørføj, et sæt drejede alterstager og en pengeblok, mens 1800'rne repræsenteres af et ældre altermaleri fra 1847, en klingpung fra 1866 og en oblatæske, der er leveret 1857 af Jacob Heinrich Rühle i Ribe.

Farvesætning, istandsættelser og indretning. Sin nuværende fremtræden skylder kirkerummet den seneste restaurering 1950-51, da Niels Langes og Abel Skeels prægtige gravmonument fra 1569, tilskrevet Cornelis Floris i Antwerpen, blev genopsat i korets østlige del,

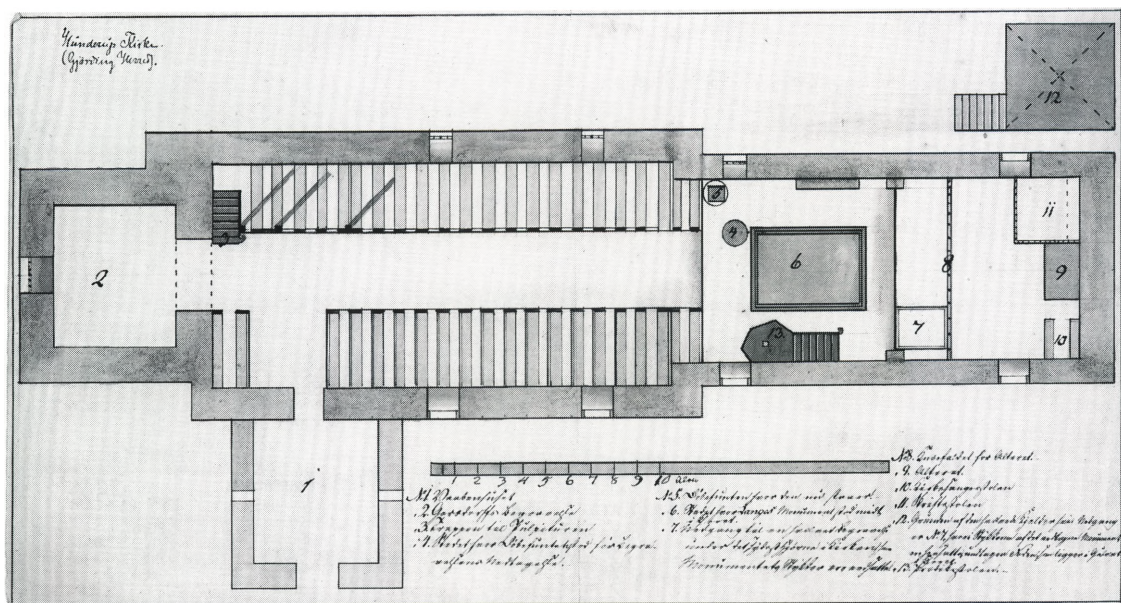


Fig. 9. Indretningsplan 1822. De anførte tal angiver ifølge påskriften: 1. Våbenhuset. 2. Gersdorffs begravelse. 3. Trappen til pulpituret. 4. Stedet hvor døbefonten stod før begravnens nedtagelse. 5. Døbefonten hvor den nu står. 6. Stedet hvor Langes monument stod midt i koret. 7. Indgang til en hvælvet begravelse under det sydøstre hjørne i kirken, hvor monumentets stykker er nedsatte. 8. Knæfaldet for alteret. 9. Alteret. 10. Kirkesangerstolen. 11. Skriftestolen. 12. Grunden af den hvælvede kælder, hvis nedgang er nr. 7, hvori stykkerne af det nedtagne monument er hensatte undtagen siden, som ligger i gulvet. 13. Prædikestolen. Tegning, måske ved Jeppe Stavn. – *Einrichtungsplan 1822. Laut Beschriftung zeigen die angegebenen Zahlen folgendes an: 1. Vorhaus. 2. Begräbnis Gersdorffs. 3. Treppe zur Empore. 4. Lage der Taufe vor der Beseitigung des Begräbnisses. 5. Heutige Lage der Taufe. 6. Die ehemalige Lage des Grabmal Langes mitten im Chor. 7. Eingang zu einer Gruft unter der südöstlichen Ecke in der Kirche, wo die Einzelteile vom Monument aufbewahrt werden. 8. Betschemel vor dem Altar. 9. Der Altar. 10. Der Kirchensängerstuhl. 11. Der Beichtstuhl. 12. Der Grund des gewölbten Kellers, dessen Niedergang Nr. 7 ist, und wo die Einzelteile vom abgerissenen Monument abgestellt sind, abgesehen vom Seitenstück, der im Fußboden liegt. 13. Der Kanzel. Zeichnung, vielleicht von Jeppe Stavn.*

hvorved alteret er rykket frem midt i koret. Samtidig er det historiske inventar blevet istandsat, stolebænkene fra 1866 har fået deres nuværende gavle og alt er nymalet i hovedsagelig gråtoner, der på altertavle og prædikestolen har en blå ornamentbund. Videre omfattede restaureringen fjernelse af et *†*pulpitur i skibets nordvesthjørne (jfr. fig. 6a, 9), og der anskaffedes nyt orgel (1952).

Opsætningen 1569 af Niels Langes og Abel Skeels fritstående monument over deres gravkrypt (nr. 1) midt i det smalle kor må have sat et afgørende nyt præg på rummet. Måske i forbindelse med indretningen af en ny gravkrypt (nr. 2) under korets østende købte kirken 1684 (eller lidt før) en **altertavle* af S. Nikolaj kirke i Varde, som dog aldrig blev opsat men i stedet fik plads i hovedkirken Vilslev.

Kirkeejerne Frederik Gersdorffs og Edel Margrethe Kragss gennemgribende restaurering 1700 (jfr. glasmaleri) omfattede som nævnt altertavlen og prædikestolen, der fremtrådte blåmalede med forgyld-

ning, mens indretning af deres kapel i tårnet hovedsagelig må være sket o. 1724. Af to *†*alterklæder med deres våbener bar i hvert fald det ene årstallet 1724 og synes således skænket i anledning af hans død.

Sønnen Christoffer Frederik Gersdorff og hans hustru Margrethe Rosenørn overtog 1766 Niels Langes og Abel Skeels gravkrypt (nr. 1) og fik o. 1786 et klassicistisk epitafium ovenfor ved korets nordvæg. Selve det store renæssancemonument, der unægtelig stod dominerende i det snævre kor, blev stående indtil 1822, da kirkeejeren, stiftsprovst Koefoed, på præstens begæring beordrede det fjernet. Vandaliseringen af monumentet medførte, at han 1824 af kongen blev pålagt at genopsætte det, dog nu mod korvæggen. Og sagen afsatte foruden tegninger af monumentet før og efter restitueringen en kirkeplan, der viser rummets indretning ved denne tid (fig. 9).

Ved en restaurering 1847 blev altertavlen landligt moderniseret og som prædikestolen malet og opforgyldt. 1862 ryddede man ud i korindretningen, hvor

alteret rykkedes frem; 1866 opsattes nye stolestader, og 1869 og 1877 maledes med egetræsfarve, hvorefter det indre fremtrådte som det ses af planen 1885 (fig. 6a). 1920 underkastedes altertavlen en stærk fornyelse af historicerende art og blev forsynet med sine nuværende malerier, mens prædikestolen blot nymaledes.

Alterbordet er fra 1950, muret og hvidtet, med indbygget skab bagtil, opsat nogenlunde midt i det langstrakte kor (fig. 25). †*Alterbordet* synes 1766 at have været muret (vel fra o. 1700), eftersom det omtales som »beklædt« med nedenstående panel.³² Alteret havde da plads helt op imod korets østvæg (jfr. fig. 9), hvorfra det 1862 flyttedes godt et par meter frem (jfr. fig. 6a, 46), vistnok alene som panelværk.

Bordet skjules på de tre sider af et *alterpanel* (fig. 10) fra 1638, 142×89 cm, 99 cm højt, med malede våbener og initialer for Peder Lange til Kærgård og Sneumgård og hans hustru Lisbeth Friis (jfr. alterstager).³³ Panelet er af fyr, kortsiderne har to fag enkle højfyldinger, forsiden tre arkadefag, der adskilles af rammestykker med beslagværkagtig dekoration i fladsnit. Kanneleerede pilastre med profilkapitæl bærer et tunget bueslag, der ledsages af en forsænket prydbort med små bosser. Sviklerne har i sydfaget englehoved, i de to andre S-volutter og hvirvelrosetter, der flankerer en datering i reliefversaler: »Anno 1638/ Octob. 13«. Øverst afsluttes panelet af tandsnit.



Fig. 10. Alterbordsforside, 1638, med malede våbener for Peder Lange til Kærgård og hans hustru Lisbeth Friis (s. 3176). NE fot. 1989. – *Altartischpaneel, 1638, mit gemalten Wappen für Peder Lange zu Kærgård und seine Ehefrau Lisbeth Friis.*

Den i hovedsagen originale staffering er afdækket og stærkt opmalet af kunstmaler Alfred Larsen 1905. Grundfarven er en lys brun, rammeværket har brunrødt med røde og blå profiler, pilastrene er gule med røde kannelurer, buetungerne brunrøde, de små bosser forskelligfarvede med forgyldning, skriften gul. Midtarkaden har forgyldt jesumonogram med sort kontur, den nordre Peder Langes våben under initialerne »P.L.«, den søndre hans hustrus under »L.F.« for Lisbeth Friis. Hans våben fremstod ved afdækningen 1905 velbevaret, af hendes sås i det væsentlige skjoldkonturen samt hjelmens træ og ene egern. Kortsiderne har påmalede arkader med spinkle kors sluttende sig til forsiden.

Panelet omtales 1766 med dets malede våbener,³² der efter midten af 1800'erne er blevet overmalede med egetræsfarve, måske 1862, da alterbordet flyttedes frem.

Frem til 1905 dækkedes alteret af †*alterklæder*. To klæder, skænket af kirkeejeren Frederik Gersdorff, i det mindste det ene i hans dødsår 1724, omtales 1766. Et var til daglig brug af rødt blommet fløj, det andet til de store højtider af sort fløj og rigt sølvbroderet.³² 1820 ønskedes kirkens alterklæde fornyet,³⁴ ligeledes 1832¹⁹ og 1850, da det gamle var fra 1724 med årstallet broderet i sølv omkring en sølvplade med våbener og initialer for Frederik Gersdorff og hans hustru Edel Margrethe Krag.³⁵ Synet ville eventuelt stille sig tilfreds med en opfarvning af det gamle klæde, men dets sølvplade måtte ikke overføres til et nyt, der tænktes udført af rødt silkefløj. Et 1862 nævnt klæde af bomuldsfløj ønskedes 1863 opfarvet eller fornyet og forsynet med kors af sølv- eller guldbrokade, atter 1870 og 1903 var der tale om nye klæder (jfr. fig. 46).¹⁰

Altertavle (fig. 11), 1700, af fyr, et københavnsk arbejde sammenhørende med prædikestolen men stærkt ændret, senest ved en istandsættelse 1920, da den fik sine nuværende malerier.

Tavlens originale kerne er et arkitektonisk opbygget storstykke, hvis buetfelt flankeres af joniske pilastre med store blomsterbundter i snor-



Fig. 11. Altertavle, o. 1700, københavnsk arbejde, delvis nygjort 1847 og 1920 (s. 3176). NE fot. 1989. – *Altaraufbau, um 1700, eine Kopenhagener Arbeit, teilweise erneuert 1847 und 1920.*

ophæng. Feltets bladstavsramme har bittesmå, let hældende joniske kapitæler, og sviklerne udfyldes af akantusløv. Det nygjorte postament har på fremspringene en lille medaljon med hængeklæde og sløjfe, mens den lave, forkrøbede frise rummer akantusløv med ornamenter, der vistnok må opfattes som vekselvis kalke og diske (set ovenfra). Som en art vinger tjener si-

den 1920 høje stykker med udskåret akantusløv, og over den stærkt profilerede gesims hæver sig et topstykke fra samme tid. Det består af et korskronet buelfelt i akantusindfatning med flankerende, tårnagtige spirprydelser, der fortil har blomsterhæng (svarende til storstykkets pilastre) samt beskedne, udsvejfede akantusvinger.

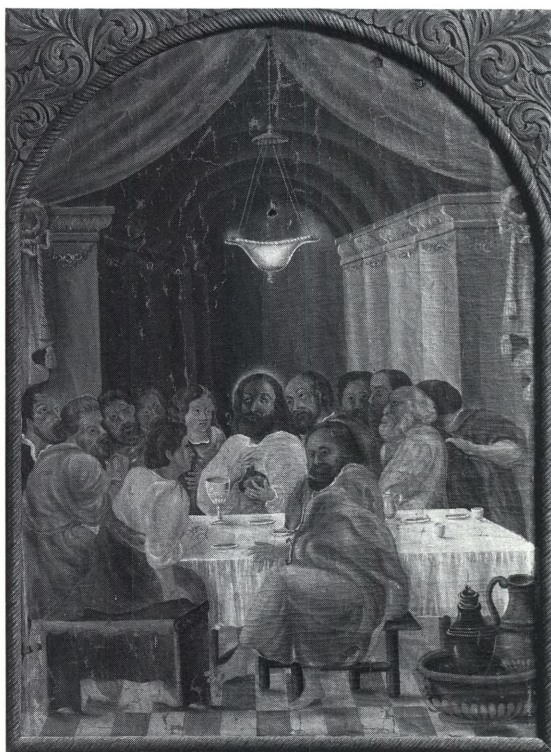


Fig. 12. Nadveren, tidligere altermaleri, 1847 (s. 3178, 3185). NE fot. 1989. – *Abendmahl, ehemaliges Altarmälde, 1847.*

Malerierne, som nævnt fra 1920, viser i storfeltet Jesus i Bethania, i topfeltet Jesus på korset (olie på lærred). Træværkets staffering er fra 1950 med grågult løvværk på blå ornamentbund samt i postamentfeitet de forgyldte versaler »Et er fornødent« (sort bund).

Et ældre *altermaleri* (fig. 12), Nadveren, fra 1847, er ophængt på kirkens vestvæg. Det er malet i olie på lærred, noget ubehjælpeligt i blege toner. Jesus, med himmelvendte øjne, velsigner brødet, omgivet af ret uformelige apostle, af hvilke Judas sidder isoleret i forgrunden. Scenen er et perspektivisk rum med et grønt hængeklæde som indfatning.

Tavlen omtales i præsteindberetningen 1766 som værende af samme arbejde og ælde som prædikestolen, »lavet i København«. ³² Den har et nært sidestykke i en lille tavle fra 1698 til Æherregårdskapellet på Søholt herregård og kan som denne hovedsagelig have bestået af storstykket (DK. Maribo amt, s. 751). ³⁶ Nok så sandsynligt

må det dog være, at der foruden et topstykke fra første færd har hørt vinger til tavlen; måske stammer et par udskårne *akantusranker fra sådanne dele. ³⁷ 1791 kaldtes tavlen liden og »ganske anstændig«. ²¹ 1847 ¹² blev den forsynet med ovennævnte Nadvermaleri i storfeltet og dertil stærkt udbygget, så den fremtrådte som på ældre fotografier (jfr. fig. 46) med enkelt postament, groft udsavede og konturmalede vinger samt rundbuet topstykke med Æmaleri, Jesus på korset, kantet af tårnagtige spir. ³⁸ Af fotografier ses endvidere, at bemalingen o. 1900 var præget af grå og hvide toner og at postamentfeitet havde frakturindskrift på sort bund. Ved restaureringen 1920 fjernedes tilføjelserne, hvis former imidlertid dannede udgangspunkt for en historiserende nyskabelse af tavlens udenværker. Hertil hørte samme postamentindskrift som nu (men i fraktur) samt bemaling i stærke guld- og sølvlasurer på en blå ornamentbund, der er dæmpet ved den seneste farveafstemning 1950.

**Altertavle.* En altertavle fra begyndelsen af 1600'erne, tilskrevet Mads Christensen Gamst i Revsing, købtes 1684 (eller lidt før) af S. Nikolaj kirke i Varde men blev åbenbart ikke opstillet, da den dette år afgaves til Vilslev kirke, hvor den stadig står (jfr. s. 953, 3134). ³⁹ Måske har man ved købet i Varde glemt at tage højde for, at tavlen med sin betydelige højde (360 cm) var for stor til at kunne rummes i Hunderup kirkes lille kor.

Altersølv er i hvert fald for kalkens vedkommende fra 1696, udført i Simon Matthiesens værksted i Odense og forsynet med årstal og kronede initialer for kirkeejerne Frederik Gersdorff og Edel Margrethe Krag samt initialer og våbener også for hendes forældre Erik Krag og Vibeke Rosenkrantz (jfr. tilsvarende altersæt skænket 1697 til Vilslev kirke, s. 3139). *Kalken* (fig. 14) er 20,5 cm høj med sekstunget fod; den ene tunge har de sammenskrevne initialer »FG« og »EMK« graveret over årstallet, to modstående tunger bærer våbener og initialer »H.E.K.« og »W.R.K.« for Hr. Erik Krag og Vibeke Rosenkrantz, mens der på en tredje tunge ses pånippet en lille krucifiksfigur. Foden er drevet stejlt op imod de cylindriske skaftled, knoppen

er sekstunget med mellemfaldende rudebosser, og bægeret er fyldigt med svagt udsvajet rand. På den brede fodplade ses det gentagne stempel for Simon Matthiesen eller sønnen Matthis Simonsen (Bøje 1982, nr. 4080, 4093). Til kalken, der i formerne slutter sig til guldsmedens mange fynske arbejder,⁴⁰ hører nu en ganske enkel, glat disk, tv. 14 cm, der savner stempler og formentlig er en fornyelse (fra 1854?) af en oprindeligt sammenhørende †disk, der vel har svaret til Vilslev kirkes. 1766 nævnes kirkens altersæt som skænket af »Friderich von Gersdorff«,³² og 1854 trængte kalk og disk til reparation.¹²

*Oblatæsk*en er anskaffet 1853¹² og skyldes Jacob Heinrich Rühle i Ribe (†1858). Æsken svarer til Malt og Læborg kirker fra 1854 (s. 2825 med fig. 28, 2926) når bortses fra, at den ikke er cylindrisk, men oval, 12 cm lang, 3 cm høj. Det let hvælvede låg prydes af en lille støbt kartouche med slynget bladværk omkring et krucifiks med håndtryk under korset. Langs lågets rand ses et par fine prikborder, og på undersiden Rühles stempel (Bøje 1982, nr. 6806) samt Ribes by-



Fig. 14. Alterkalk, 1696, udført af Simon Matthiesen i Odense (eller sønnen Matthis Simonsen), med våbener for kirkeejerne Frederik Gersdorff og Edel Margrethe Krag samt for hendes forældre Erik Krag og Vibeke Rosenkrantz (s. 3178). NE fot. 1989. – *Kelch, mit Wappen der Kirchenpatrone, 1696, ausgeführt von Simon Matthiesen in Odense (oder dem Sohn Matthis Simonsen).*

mærke. En †alterkande af porcelæn ønskedes anskaffet 1846,¹² vel den, der nævnes 1862.¹⁰

Sygesæt se under Vilslev kirke.

Alterstager (fig. 13), 1657, skænket af Peder Lange til Kærgård og Sneumgård og hans hustru Lisbeth Friis (jfr. alterpanel). Stagerne er 42 cm høje, balusterformede med pæreformet led over et kugleformet, hvorpå giverinitialerne »PL« og »LF« er graveret over de respektive, noget udpudsede våbener og årstallet (fig. 53).

Et sæt **Alterstager* af træ, snarest fra o. 1800, er siden 1951 i Esbjerg Museum (inv. nr. 148/1951). De er 31 cm høje, bestående af en kraftig, cylindrisk fod med affasning samt et glat, påsat skaft, der øverst spidser til som lysetorn. De sortmalede stager har et sidestykke i Tjæreborg



Fig. 13. Alterstager, 1657, skænket af Peder Lange til Kærgård og hans hustru Lisbeth Friis (s. 3179). NE fot. 1989. – *Altar-Leuchterpaar mit Stifterinschrift, 1657.*



Fig. 15. Dåbsfad, o. 1550, sydtysk, stemplet »HS« (fig. 54), øjensynligt skænket 1670 (s. 3180). NE fot. 1989. – *Taufschale, eine süddeutsche Arbeit mit dem Stempel »HS« (Abb. 54), wahrscheinlich gestiftet 1670.*

kirke (s. 1857 med fig. 33). En *syvstage*, 40 cm høj, bærer påskrift: »Skænket af B. Th. Bertramsen og Hustru, Sejstrup. Anno 1935«.

†*Messehagler*. Kirken synes 1766 at have haft hagler sammenhørende med de af Frederik



Fig. 16. Døbefont, romansk af granit (s. 3180). NE fot. 1989. – *Romanische Granittaufe.*

Gersdorff (†1724) skænkede †alterklæder (jfr. ovf.).³² 1828 kaldtes messeklæderne ubrugelige,³⁴ og 1834 ønskedes anskaffet en ny hagel,¹² måske den 1862 nævnte af bomuldsfløj med kantning og kors af guldbrokade.¹⁰ 1876 ville synet ikke godkende, at en nyindkøbt hagel havde »uægte« galoner og rygkors;⁴¹ atter 1916 fornyedes haglen.¹⁰

Alterskranken er fra 1950, femsided, med håndliste i blank eg og sortmalede jernstivere. †*Alter-skranker*. 1) Vist på indretningsplanen 1822 som et knæfald tværs over korgulvet (fig. 9). 1834 ønskedes knæfaldet betrukket,¹² 1846 skulle dets gelænder males,¹² og 1862 havde synet udsat skranken som gammel og skrøbelig.¹⁰ 2) 1862,¹⁰ i bueform, gengivet på planen 1885 (fig. 6a). 3) 1897, halvcirkulær med drejede stivere (jfr. fig. 46), 1899 malet med mahognifarve, mens stivene bronzeredes.¹⁰

Døbefont (fig. 16), romansk af rødlig granit, 84 cm høj, en variant af egnens almindelige vestjyske fontetype, hvor fodens hjørneknopper har en særegen sløjfeagtig form (Mackeprang: *Døbefonte*, s. 166).⁴² Et kort konisk skaft danner overgang til kummen, tv. 72 cm, der har spinkel, omløbende vulst under mundingsranden. Fordybningen er harmonisk med rette, skrånende sider og svagt konkav bund. Enkelte rester af sort farve.

Døbefonten, der 1850 blev forsynet med maling,¹² ønskedes 1888 og 1889 rensat for den mørke farve, der dækkede stenen.¹⁰ Fonten stod frem til 1822 i korindgangen ved det nordre hjørne af Niels Langes og Abel Skeels monument; herefter rykket til sin nuværende plads i korets nordvesthjørne, foran kvindestolene (jfr. fig. 6a, 9).

Dåbsfad (fig. 15), o. 1550, sydtysk, tv. 56 cm, stemplet »HS«, med indridsede initialer og årstal der tyder på, at det først er kommet til kirken efter 1670. Fadet er af udbredt type med bebudelsesrelief i bunden, svarende til eksempelvis Vester Nebel kirkes (s. 1984). Relieffet omsluttet af et næsten udpudset majuskelbånd, en snoet ranke og en bort af små stemplede blade. På fanen, der smykkes af en frise med hjort og hund, ses et (vanligt) rektangulært



Fig. 17. Prædikestol, 1700, københavnsk arbejde, med initialer for kirkeejerne Frederik Gersdorff og Edel Margrethe Krag (s. 3181). NE fot. 1989. – Kanzel, 1700, eine Kopenhagener Arbeit, mit Initialen der Kirchenpatrone.

stempel »HS« og et skjoldformet, der under versalerne »HS« har rester af en krebseagtig figur (fig. 54). På fanen ses tillige indridset »1670« og initialerne »S.H.« og »A.W.«,⁴³ formentlig for de daværende ejere. Fadet måtte loddess 1948.¹⁰ *Dåbskande*, nyere, af messing, 25 cm høj.

†*Korgitter?* Et *topstykke i renæssancestil fra o. 1600-1625 (fig. 18) kan muligvis stamme fra et (iøvrigt ukendt) korgitter (jfr. s. 3172) eller et epitafium. Se tepitafium.

Prædikestol (fig. 17), 1700, et københavnsk arbejde i akantusbarok med initialer for kirkeejerne Frederik von Gersdorff og hans hustru Edel Margrethe Krag. Stolen, der er af fyr med skærringer i eg, har fire fag med glat panel, der kantes af hjørnerammestykker med blomsterbunder i snorophæng svarende til altertavlens. Frise og postament prydes af smalle, gennemløbende akantusranker, som rummer ovalfelter med de nævnte initialer »F.V.G.« og »E.M.K.« (i frisen)

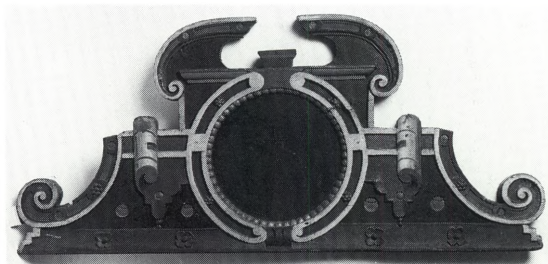


Fig. 18. *Topstykke, o. 1600-25, måske fra et †korgitter (s. 3181) eller et tepitafium (s. 3193). I Esbjerg Museum. NE fot. 1983. – *Aufsatz, um 1600-25, vielleicht von einem †Chorgitter oder einem †Epitaph. Im Esbjerg Museum.

og »Anno/1700«. Hængestykkerne har form af et sammenhængende, bølget draperi (sydfagets fra 1950), og underbaldakinen dannes af fire svungne akantusranker, der ender i en drueklase fra 1950. Den oprindelige opgang har gennem-



Fig. 19. Dørfloj fra 1700'erne mellem skib og våbenhus (s. 3184). NE fot. 1989. – Türflügel, 18. Jh., zwischen Schiff und Vorhaus.

brudte, udsvejfede stivere med akantus; kurvens gulv er fornyet 1950, ligeledes læsepulten.

Himlen skyder symmetrisk ud fra væggen over kurven med seks sider ud mod rummet. Dens frise og 1950 nyskårne hængestykker svarer til kurvens, på hjørnerne står små akantus-topstykker (det ene nygjort), og himlen krones af en baldakin, som udgøres af svungne akantusranker. Loftet er glat med en lille Helligåndsduie i midten. Frem til 1950 havde himlen enkle, udsvejfede *hængestykker (jfr. fig. 46), vel fra 1847, der nu er i Esbjerg Museum.⁴⁴

Prædikestolen er 1950 nystafferet med hvidgule (patinerede) skæringer på blå og mørkgrå bund, lidt rødt og forgyldning på profilerne og i felterne ovale kartoucher på rødmarmeret bund. Kartoucherne har i gylden kursiv (på mørkgrå bund) et fortløbende citat fra Rom. 10, 13-15, der er videreført fra ældre stafferinger.

Prædikestolen, der siden 1950 er opsat vestligst ved korets sydmur, havde før plads et par meter østligere, øst for det vestligste korvindue (jfr. fig. 6a, 9, 46). Denne anbringelse gik formentlig tilbage til 1700, da Frederik Gersdorff må have bestilt prædikestol og altertavle i hovedstaden.⁴⁵ De sjældne stykker københavnsk akantusbarok kan jævnføres med indretninger i andre af provinsens herregårdskirker såsom Lellinge og Hammel, begge 1694 (DK. Præstø, s. 235f., DK. Århus, s. 3461f.).⁴⁶

Prædikestolen nævnes 1766 som et billedhuggerarbejde, blåmalet med forgyldning, hvorpå fandtes de Gersdorffers og Kragers våben med årstal 1700.⁴⁷ 1807 trængte prædikestolen til reparation, da den stod ganske vaklende, så præst og menighed befrygtedes at kunne komme til skade.¹⁹ Atter 1835 omtaltes stolen som løs, lige som dens †bogstol burde efterses.¹² 1847 foretoges en istandsættelse, maling og opforgyldning,¹² en delvis overmaling med egetræsfarve er snarest sket 1869, hvorefter stolen fremtrådte som på de ældste fotografier (jfr. fig. 46). Til den brune grundfarve hørte på snitværket en (uægte) forgyldning på blå bund, og felterne havde konturmalede buerfelter med samme citat som nu i frakturskrift. En nymaling 1920 bibeholdt indskrifterne men i en afvigende indram-



Fig. 20. Indre set mod øst. NE fot. 1989. – *Kircheninneres gegen Osten*

ning, og stafferingen fik større farvekontraster og lasurer på sølv. Med restaureringen 1950 er foretaget en del snedkermæssige fornyelser og suppleringer,⁴⁸ hvorefter prædikestolen har fået sin nuværende plads og fremtræden.

Stolestaderne har glatte plankegavle med tagformet afslutning fra 1950, mens selve bænken med let skrånende fyldingsryglæn er fra 1866. Bemaling i gråtoner og brunt med gule profillister.

†*Stolestader*. Sidst i 1700'erne nævnes mands- og kvindestole med sæde for fire til fem personer, formentlig samme stoleværk, som er vist på indretningsplanen 1822 (fig. 9). Her ses 19 egentlige stader i nord og 18 i syd, adskilt af en ret bred midtgang, og endvidere forrest 1 herkabsstole samt et 1 pulpitur over kvindestolene

vestende (jfr. ndf.). 1860 var mandsstolene netop repareret og forsynet med »ryglister« og hatteknager, og de skulle nu males lige som nogle bænke i koret.¹² En fornyelse også af kvindestolene, der 1862 savnede ryglægter,¹⁰ blev udskudt af krigstiderne, til man 1866 valgte at forny hele stoleværket.¹⁰ Herefter opgjordes de ny stader til 19 kvindestole og 17 mandsstole, øjensynligt noget bredere end de gamle (jfr. fig. 6a).⁴¹ 1869 maledes med egetræsfarve,¹⁰ atter 1877,⁴¹ og efter mindre forandringer 1899 og 1903 fremtrådte stoleværket med let svajede gavle, der endte i små afrundede dobbeltspir med knopper på forsidene (foto i NM).⁴⁹

En 1 præste- og skriftestol, formentlig fra renæssancetiden, er på indretningsplanen 1822 vist som et kvadratisk aflukke i korhjørnet nord for



Fig. 21. Klingpung, 1866 (s. 3184). NE fot. 1989. – *Klingelbeutel*, 1866. altret (fig. 9). 1846 fandt synet stolen brøstfæl-

dig, og da den stod så tæt ved altertavlen, at den delvist blev skjult, ønskedes præstestolen repareret og flyttet. Det skete 1847,¹² og 1862 blev den gamle stol kasseret, da der i stedet indrettedes et rum til præsten bag det fremrykkede alter (jfr. fig. 46).¹⁰

På en *†degnestol* læstes 1766 indskåret og ma-

let: »A(nn)o 150(?) d: 5 decemb«, hvorfor den ifølge præsten kunne »passere som en liden antikvit i kirken«. ³² Stolen synes således at have været sengotisk fra de første år af 1500'rne. 1822 stod den på det traditionelle sted syd for altret (fig. 9), hvorfra den 1832 ønskedes flyttet lidt og



Fig. 22. Indre set mod vest. NE fot. 1989. – *Kircheninneres gegen Westen*.

vendt, således at den »med forsiden vender mod vinduet«. Samtidig skulle stolen repareres og forsynes med en ny fod med bæk.¹⁹ 1847 blev malingen på kirkesangerens stol fornyet,¹² og 1862 blev degnestolen flyttet frem foran prædikestolen lige over for døbefonten (jfr. fig. 6a).¹⁰ Samtidig, eller måske 1877,⁵⁰ må stolens ældre dele være blevet helt fornyet, da den på et fotografi fra 1950 (i NM) fremtræder som et enkelt snedkerarbejde fra 1800'rne.

Et sæt *†herskabsstole* for ejerne af Kærgård var opsat mellem 1661 og 1687 af Erik Krag og Vibeke Rosenkrantz, hvis initialer læstes på stolene 1766, hans »E.K.« på den ene, hendes »W.R.« på den anden.³² Stolene ses på planen 1822 opsat i korindgangen, foran de øvrige stader (fig. 9).

Pengeblok (jfr. fig. 40), nok fra 1700'rne, 77 cm høj, sammenslået af egeplanker og forsynet med to vandrette jernbånd samt låg med pengeslids og overfaldslukke. Blankt træ med sortmalede beslag. Opsat i skibets vestende ved tårnbuens sydside.

En *klingpung* (fig. 21) fra 1866 er 89 cm lang, det drejede skaft sortmalet, posen af oprindelig rødt, nu brunligt fløj med broderet årstal »1866«.

Dørfløjen (fig. 19) mellem skib og våbenhus er snarest fra 1700'rne, 213×93 cm, udført af to svære egeplanker, samlet på bagsiden med tre revler, hvis lange, storhovede søm er slået ind fra forsiden og vejnet bag på revlerne. Forsiden har gammelt ringgreb i jern og spor efter to tværgående jernbånd øverst og nederst. Nøgleskilt, kasselås og gangjern (på indersiden) er nysgjort i 1900'rne; i dørnichen er ophængt en stor jernnøgle i gammel stil. 1862 nævntes døren som jernbeslået af egetræ.¹⁰ Trappetårnets *dørfløj* er fra o. 1800, 163×69 cm, gjort af tre fyrreplanker, samlet med to revler bagpå; brunmalet med nyere gangjern. Kirkens øvrige *†dørfløje* var 1862 også af fyrrebrædder med jernbeslag.¹⁰

Et *†pulpitur* nævnes tidligst 1791 og var næppe meget ældre.²¹ Det optog skibets nordvestlige del over kvindestolene og havde opgang langs vestvæggen (jfr. fig. 6a, 9); et fotografi (i NM) viser lidt af en brystning med højrektangulære fyldinger. 1862 rummede pulpituret fem stole

med plads til ialt 15 personer.¹⁰ Indrettet til orgelpulpitur 1903,¹⁰ nedtaget 1951.

Orgel (jfr. fig. 22), 1952, med seks stemmer, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby. Disposition: Gedakt 8', Spidsgamba 8', Principal 4', Rørflojte 4', Gemshorn 2', Quint 1 1/3'; manuelt betjent svelle.⁵¹ Tegnet af Fin Ditlevsen i samarbejde med orgelbyggeriet. Facaden består af syv smalle, rektangulære pibefelter. I skibets nordvestre hjørne. †*Orgler*. 1) 1903 eller 1904.¹⁰ På †pulpituret i skibets nordvesthjørne. 2) 1924, med fire stemmer, bygget af A. C. Zachariasen, Århus.⁵² †På pulpituret i skibets nordvesthjørne.

Salmenummertavler. 1-4) I kirken hænger fire ens nummertavler fra 1950, 69×45 cm, i blank eg (uden ramme) med sorte hængecifre i letmetal. 5-7) Tre ens nummertavler, vistnok fra 1904,¹⁰ er henlagt på våbenhusloftet. De måler 94×62 cm, har enkel ramme, skydenumre og sort bemaling. †*Salmenummertavler*. 1862 havde



Fig. 23. Gryde med blade (lægeplanten salvie), udsnit af klokke 1599 (jfr. fig. 24), formentlig støberens mærke (s. 3186). Roberto Fortuna fot. 1994. – *Ausschnitt aus Glocke, 1599 (vgl. Abb. 24), Topf mit Blättern der Arzneipflanze Salbei, vermutlich eine Gießmarke.*



Fig. 24. Klokke, 1599, støbt af Dirick Borstelmann i Hamborg (s. 3185). Roberto Fortuna fot. 1994. – *Glocke, ein Guß des Dirick Borstelmanns in Hamborg, 1599.*

kirken to nummertavler, og 1935 anskaffedes en nummertavle med forgyltde tal.¹⁰

Et tidligere *altermaleri*, Nadveren (fig. 12) fra 1847 er siden 1950 ophængt på skibets vestvæg (jfr. ovf.). Dets ramme efterligner altertavlens maleriindfatning.

Tre nyere *messinglysekroner*, de to skænket 1906,¹⁰ hænger i skibet og korindgangen.

Kirkeskib, skonnertbriggen »Maria«, ophængt 1925. Det er bygget og givet af kaptajn Hans Christian Nielsen, Mandø. Repareret 1952.⁵³

En ny *†ligbære* ønskedes anskaffet 1860, eventuelt blot skamlere og bærestænger til kisterne.¹²

Klokke (fig. 24), 1599, støbt af Dirick Borstelmann i Hamborg. Klokken, der måler 81 cm i tv., har profileret slagring og om halsen en tolinjet, plattysk indskrift med reliefminuskler, der kantes af en rosetbort (foroven) og en liljebort: »Ick bin in Gottes Namen dorchs fur geflaten, Dirick Borstelmann hefft mi tho/ Hamborch gegaten, is Godt mit uns wol(?) kan wed-

der uns. Anno mdlxxxxix (jeg er i Guds navn flydt gennem ilden. Dirick Borstelmann har støbt mig i Hamborg. Hvis Gud er med os, hvem kan da være imod os. År 1599)«. I skriftbåndet ses et par blade af læge- og krydderipflan-ten salvie,⁵⁴ utvivlsomt frembragt ved rigtige blade lagt på klokken voksform. Tilsvarende blade pryder et midt på legemet anbragt relief af en trebenet gryde med to småhanke (fig. 23), vel støberens mærke.⁵⁵ Klokken, der hænger i en nyere slyngebom, nævnes 1766 tillige med støberens navn.³² 1832 skulle en revne i klokken repareres,¹⁹ og endnu en reparation er foretaget 1971. En *†klokke* måtte afleveres ved klokkeskat-ten 1528.⁵⁶ *Klokkestolen* er nyere af egetræ.

GRAVMINDER

Et fritstående *gravmonument* (fig. 26f.) fra o. 1569 er ifølge indskriften sat over Niels Lange til Kiergaard, †11. juni 1565, og hans hustru Abel Skielsdatter til Kiargordt, †□ (jfr. †gravkrypt nr. 1 og kisteplader). Det er efter nedtagning 1822 og efterfølgende reduceret opsætning gen-skabt 1951 i korets østre del bagved alteret (jfr. fig. 25). Gravmælet har form af en sarkofag (et

kenotaf), 245×192 cm, 130 cm høj, af poleret, sort og rødflammet belgisk marmor med de af-dødes legemsstore gravfigurer og indsatte evan-gelistmedaljoner af alabast, alt tilskrevet Corne-lis Floris i Antwerpen.⁵⁷ Gravmælets form er i det væsentlige den oprindelige, idet man ved genopsætningen har kunnet støtte sig såvel til de bevarede dele som til beskrivelser og en farve-lagt tegning fra 1806 (fig. 34).⁵⁸

Gravfigurene (fig. 26, 28) er velbevarede bortset fra mindre skader og revner, der er he-lede ved restaureringen 1951.⁵⁹ Trods den lig-gende position med kvastprydede puder under hovederne er ægteparret tillige fremstillet som levende og stående, idet øjnene er åbne og fjernt skuende, lige som hendes klædedragt falder i luftige folder imod fødderne. Niels Lange, 178 cm høj, fremtræder med tætkrøllet hår og et langt, lokket og tvedelt skæg (fig. 56). Han bæ-rer fuld pladerustning, der kun lader en lille pi-bekrave og et par flæsedede ærmelinninger syn-lige. Venstre hånd er lagt over låret, den højre hviler med let krummede fingre (lillefingeren mangler) på klingens af adelsværdet, som ligger ved hans side. Abel Skeel (fig. 28), 173 cm høj, der med begge de løst foldede hænder (noget

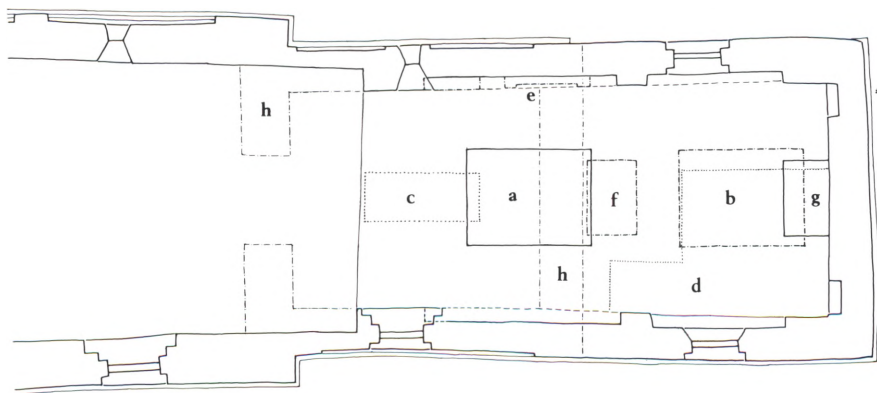


Fig. 25. Oversigtsplan af koret 1:150. a. Oprindelig placering af Niels Langes monument (s. 3188). b. Nu-værende placering af Niels Langes gravmonument (s. 3186). c. †Gravkrypt nr. 1 (s. 3200). d. †Gravkrypt nr. 2 (s. 3201). e. Epitafium over Christopher Frederik Gersdorff (s. 3192). f. Alterbordets nuværende placering (s. 3176). g. Tidligere placering af †alterbord, h. Rekonstruktion af det oprindelige kor. Tegnet af Mogens Vedsø 1995. – *Übersichtsplan vom Chor. a. 1. d. †Gruft Nr. 2. e. Epitaph für Christopher Fr. Gersdorff. f. Heutige Lage des Altartisches. g. Ehemalige Lage des †Altartisches. h. Rekonstruktion vom ursprünglichen Chor.*



Fig. 26. Niels Lange og Abel Skeel, udsnit af monumentets gravfigurer, o. 1569 (s. 3186). NE fot. 1989. – *Niels Lange und Abel Skeel, Ausschnitt aus den Liegefiguren des Grabmals, um 1569.*

skadede) holder en bog foran kroppen, er iført højhalset enkedragt, kappen med lange bånd, som falder udover håndledene og næsten til fødderne; om halsen bærer hun en kæde med ægtemandens ring, og ved hendes fødder (højre skosnude afslået) ligger som hustruens troskabsymbol en lille hund, der har mistet hovedet ved monumentets nedtagning 1822.⁶⁰ Allerede 1766 manglede et tilsvarende dyr ved hans fødder, formentlig en løve.³²

Gravfigurerne er hugget i ét med hver sit leje, der har form af en rektangulær plade med afrundede hjørner og ligger på podiets blanke marmoroverflade.⁶¹ Selve sarkofagen, 245×192 cm, 130 cm høj, er i hovedsagen nygjort 1951, idet næsten kun langsiderne fremtræder med originale dele. Af podiets profilerede sokkel og dækplade, udført i sort marmor, er således alene to sokkelstykker gamle. De to langsider har midtfor sorte marmortavler med gravskrifterne

(hans i syd) indhugget i versaler. Tavlernes enkle kartoucheramme er nygjort, ligesom to tilsvarende tavler midt for kortsiderne, hvis latinske skriftsteder gentager de gennem afskrift kendte originale. I vest læses: »Semen Mvlieris conteret Capvt Serpentis. Gen. iii(, 15) (Kvindens sæd skal knuse slangens hoved)«, i øst: »Sive vivimus, sive morimvr, Domini svmvs. Rom. xiii (14,8)⁶² (Hvad enten vi lever eller dør, hører vi Herren til)«. Efter det sidste skriftsted var oprindelig anført endnu en linje med datering og muligvis en mestersignatur: »A.V.F.T. a(nn)o 1569«.⁶³

Sarkofagsidernes hjørner er af rødflammet marmor, som fremtræder oprindelig på langsiderne, hvor der i profilindfatning er indsat medaljoner (tvm. 39 cm) med noget mutilerede alabastrelieffer af evangelisterne (fig. 29-32). De er vist sidevendt, siddende i lange antikke gevandter, fordybede i deres bøger, alle ledsaget af de-

res symbolvæsen og omkranset af en skybræmme. På sydsiden ses i vest Mattæus (fig. 29), vendt imod højre og øjensynligt skrivende med en afbrudt højre hånd i bogen, som hviler mod knæet og støttes af den foran han stående engel, hvis hoved og venstre underarm mangler. Over for ham sidder i øst den modvendte Markus (fig. 32), der har sin bog liggende opslået i skødet med begge hænder hvilende på den. Venstre hånd holder et lille blækhus, den højre har formentlig været skrivende, men er nu delvis afbrudt; bag ham ligger en løve med vældig, krøllet manke. Nordsidens ligeledes modvendte evangelister er stærkere skadet og nu begge hovedløse. I øst ses Lukas (fig. 30), der med venstre hånd holder bogen, mens den vistnok skrivende højrehånd nu er afbrudt, ligesom mulen på den bagvedliggende okse. I vest har Johannes (fig. 31) foruden hovedet mistet både arme og bog, ligesom den foransiddende ørn fremtræder hovedløs. Endnu 1885 havde begge de sidstnævnte evangelister deres hoveder i behold (jfr. fig. 35).

Af monumentets heraldiske udsmykning, de afdødes aneskjolde i alabast, er kun bevaret fragmenter af fire hjelmtegn (fig. 27b), 25×30 cm, nu indsat i korets østmur,⁶⁴ og et *Kragvåben (fig. 27a), 11×9 cm, der er kommet til Den antikvariske Samling i Ribe (inv. nr. 777).⁶⁵

Det usædvanlig fornemme monument udgør et lidt enklere sidestykke til Cornelis Floris' ar-

kivalisk belagte og næsten samtidige gravmæle over Herluf Trolle og Birgitte Gøje i Herlufsholm kirke (DK. Sorø, s. 1148f.). Gravfigurene fremtræder nogenlunde ens,⁶⁶ ligesom der er slægtskab mellem evangelistfremstillingerne, der i Herlufsholm er udført som frifigurer på særskilte podier ved sarkofagens hjørner.⁶⁷ Som Birgitte Gøje har Abel Skeel fulgt kongehusets eksempel ved at bestille monumentet hos Cornelis Floris i Antwerpen,⁶⁸ hvor de to monumenter må antages at have været i arbejde samtidig. Mens den på det genskabte monument udeladte, formodede signatur forekommer ret gådefuld,⁶⁹ må det vedføjede årstal 1569 gælde året for færdiggørelsen og velsagtens tillige tumbaens opsætning i Hunderup kirke.⁷⁰ Dens anbringelse her, hvor der unægtelig er beskeden plads til et sådant monument, var i korets vestre del (jfr. s. 3171-72 og fig. 9, 25) lidt øst for selve begravelsen, der fandtes i en gravkrypt under gulvet (ndf. †gravkrypt nr. 1).

1759 omtales gravmålet som et kostbart monument af sort poleret marmor og hvid alabast, stående midt på altergulvet med en »harnisket mand og frue« liggende i fuld korpus. Videre citeres gravskrifterne, og der nævnes nedenunder en lille, hvælvet grav med Niels Langes og Abel Skeels lig, forfærdiget 1569.⁷¹ Pastor Knud Langs indberetning fra 1766 oplyser om monumentets mål (4×3×1,5 alen) og om sidernes røde marmor, ligesom han er eneste kilde til ordlyden af den formodede signatur.⁷²

Jeppe Stavns farvelagte tegning (fig. 34) viser monumentet fra syd, nogenlunde som det fremstod 1806,⁵⁸ idet gravskrifterne dog er trukket ud og gengivet særskilt uden deres indfatning. Denne manglende redegørelse for langsidernes midtpartier gør det umuligt at afgøre, om Helms har ret i den formodning, at tumbaens heraldiske alabastudsmykning havde haft sin plads her i forbindelse med gravtavlerne.⁷³ Tegningen viser i vest medaljonen med Johannes (nu på nordsiden), mens Markus (som nu) ses i øst, idet han dog af Stavn er tegnet spejlvendt. Den lille hund ses lagt midt for ægtefællernes fodpartier, endnu med hovedet i behold; Niels Langes sværd er ikke kommet med.

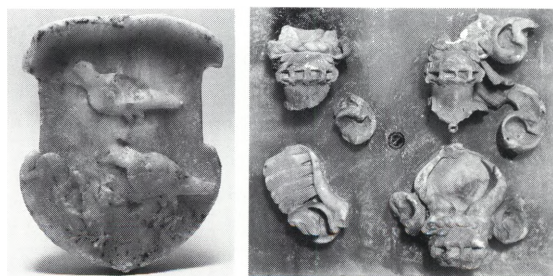


Fig. 27a-b. Gravmonument over Niels Lange og Abel Skeel, o. 1569, rester af heraldisk udsmykning (s. 3188). a. *Våben for slægten Krag. I Den antikvariske Samling, Ribe. b. Rester af hjelmtegn. Roberto Fortuna fot. 1994. – *Grabmal für Niels Lange und Abel Skeel, um 1569. Reste der heraldischen Ausschmückung. a. *Ahnenwappen der Familie Krag. In Der antiquarischen Sammlung in Ribe. b. Reste von Helmzeichen.*



Fig. 28. Niels Lange og Abel Skeel til Kærgård, gravfigurer på deres monument fra o. 1569, tilskrevet Cornelis Floris i Antwerpen (s. 3186). LL fot. 1953. – *Niels Lange und Abel Skeel zu Kærgård, Liegefiguren auf ihrem Grabmal von 1569, zugeschrieben Cornelis Floris in Antwerpen.*



Monumentets upraktiske placering i koret (jfr. fig. 9) foranledigede sognepræsten til fredag før pinse 1822 at forelægge sit ønske om en flytning for kirkeejeren stiftsprovst Conrad Daniel Koefoed (senere biskop i Ribe), mens de om aftenen var sammen i kirken. De gav en i kirken beskæftiget murer besked på at nedtage gravmælet, hvilket han gjorde dagen efter, idet dets medtagne dele efterfølgende blev henlagt i korets østligste $\dagger$ gravkrypt (nr. 2, jfr. fig. 9). Det skete foranledigede, at kammerjunker Andreas Charles Teilmann til Kærgård i Riber Stifts

Adresseavis 4. juni protesterede over vandaliseringen: »... efter Kirke-ejerens Befaling er dette kostelige Monument i disse Dage paa en saare barbarisk Maade nedrevet og slængt i den aabne Begravelse i Kirken, den sorte Marmorplade, hvorpå Statuerne hviilede, er slagen i mange Stykker; Fru Langes Billede er i tvende Stykker. Nogle af Basreliefferne ere beskadigede, som det hele med denne Medfart temmelig er ødelagt«. Da indlægget få dage efter optoges i den københavnske avis Dagen (8. juni), vakte det stor opmærksomhed og foranledigede 11. juni et



Fig. 29-32. Evangelister fra Niels Langes og Abel Skeels gravmonument, o. 1569, tilskrevet Cornelis Floris i Antwerpen (s. 3187f.). 29. Mattæus. 30. Lukas. 31. Johannes. 32. Markus. Fot. Roberto Fortuna 1994 (fig. 29, 32) og NE 1989. – *Evangelistenreliefs vom Grabmal für Niels Lange und Abel Skeel, um 1569, zugeschrieben Cornelis Floris in Antwerpen. 29. Matthäus. 30. Lukas. 31. Johannes. 32. Markus.*



kongeligt reskript til Danske Kancelli om at undersøge sagen. Dette medførte, at kirkeejeren, der i sin erklæring vægrede sig ved at vedgå, at han havde givet murermesteren utvetydig ordre om arbejdet, 1824 blev pålagt så vidt muligt at restaurere monumentet, dog således, at billederne blev indmuret i korvæggen.⁷⁴

Når man ikke krævede monumentet genopsat i sin gamle skikkelse, skyldtes det dels dets vidtgående ødelæggelse,⁷⁵ dels en forståelse for, at opbygningen vitterlig ville være til hinder i det smalle kor. Den Kongelige Kommission for

Oldsagers Opbevaring, der tidligt havde været inddraget i sagen, tiltrådte denne delvise restituering, der nu fandt sted – ikke som undervejs forudsat ved korets sydvæg, men vestligst på dets nordvæg. I et brev til Koefoed 26. okt. 1824 bifaldt C. J. Thomsen på Oldsagskommissionens vegne en (usigneret) tegning til monumentets genopsætning (fig. 33).⁷⁶ Den enkle klassicistiske ↑portalindfatning er herpå angivet sort- og rødmarmeret (pilasterskifterne), en fremtræden, der vel skulle vise hen til monumentets gamle materialevirkning, men som her tænkes

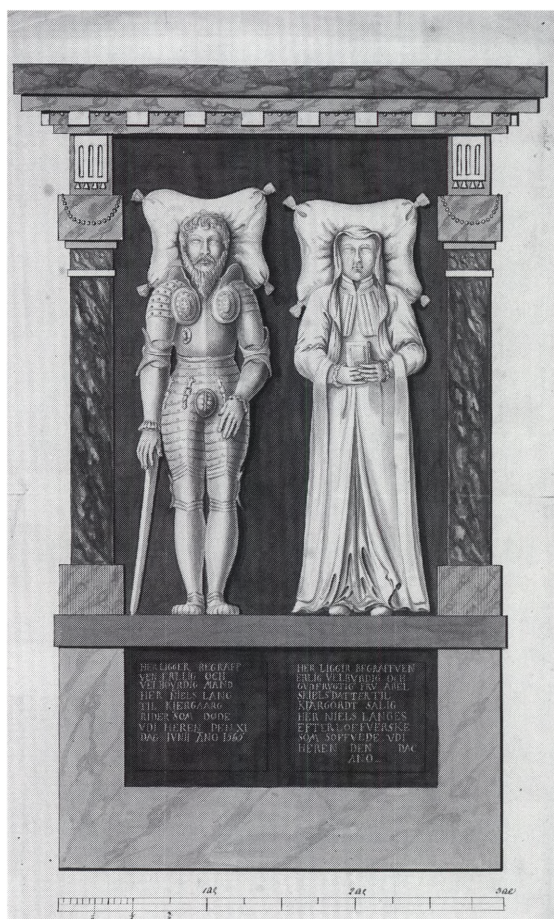


Fig. 33. Gravmonument over Niels Lange og Abel Skeel, o. 1569 (jfr. fig. 28), farvelagt forslag til genopsætning imod kormuren (s. 3191), o. 1824, måske ved Jeppe Stavn. – *Grabmal für Niels Lange und Abel Skeel, um 1569 (vgl. Abb. 28). Kolorierter Vorschlag, vielleicht von Jeppe Stavn gezeichnet, für die Wiederaufstellung an die Chorwand, um 1824.*

opnået ved bemaling. Monumentet stod færdigt i sensommeren 1825 og manglede da kun den afsluttende maling,⁷⁷ der måske aldrig foretoges, idet indfatningen i hvert fald senere stod hvidtet (jfr. fig. 46). Under de to stående gravfigurer blev gravskrifterne indmuret, og mellem figurenes fødder fik den nu hovedløse hund plads. Evangelistmedaljoner og andre dele fik lov at blive liggende i gravkrypten.

1833 beklagede adjunkt Peter Tetens Hansen i Ribe, at evangelistmedaljonerne således henlå i gravkælderen,⁷⁸ hvor Helms 1854 stadig fandt monumentets ikke opsatte dele »henslængte«.

1862, da krypten tilkastedes, henlagdes evangelistmedaljonerne i tårnet, og 1880 blev de indmuret to og to på korets østvæg bag altertavlen. Andre dele endte ifølge Helms på kirkegården og i kirkediget, noget skal være solgt,⁷⁹ mens det nævnte *våbenskjold (fig. 27a) erhvervedes af Den antikvariske Samling i Ribe o. 1860.

Ved evangelistrelieffernes optagning fra krypten 1854 var de beskadigede, men ikke så ødelagte som nu. Således var Johannes' hoved nok gået af men fandtes endnu løst,⁸⁰ hvorfor det har kunnet indtegnes på Andreas Clemmensens og Valdemar Kochs tegninger af reliefferne 1875 og 1885 (fig. 35, 49). Her fremtræder også Lukas med sit nu manglende hoved, der som det løse Johanneshoved må være gået tabt i de følgende årtier. 1899 påtalte synet, at de forskellige til monumentet hørende dele ikke burde være opstillet spredt forskellige steder i kirken.⁴¹ 1900 var der tanker fremme om en samling af monumentets dele,⁸¹ og 1945 optoges forhandling med Nationalmuseet om dets genskabelse, i første omgang i våbenhuset, siden i korets østende, hvor monumentet fik sit nuværende udseende ved den 1951 af C.J. Baumbach og Vitus Nielsen foretagne restaurering.

Epitafium (fig. 37), o. 1786, Christopher Friderich v. Gersdorff, oberstløjtnant af kavalleriet og herre til Kiærgaard, *19. nov. 1699, †1. maj 1748, og hans frue Margrethe Rosenørn, *24. aug. 1715, †24. maj 1786, begge begravet i kirken (jfr. †gravkrypt nr. 1 og 2 samt †kisteplade). I deres 15 års ægteskab avlede de fem sønner og syv døtre, af hvilke en søn og en datter døde i den spæde ungdom. Tre sønner og fire døtre overlevede den længstlevende og lod med de forhen afdøde to ældste døtres børn sætte dette æreminde over deres salige forældre.

Epitafiet, med den fordybede versalskrift i et højrektangulært midtfelt af sort marmor, er en klassicistisk opbygning i næsten fuld væghøjde, udført af grå marmor med detaljer i hvid og rødflammet marmor. Skriftfeltet flankeres af pilastre, der foruden smykkes af hvide olielamper, derover af et udhævet, glat felt, der som laurbærkapitælbåndene er af rød marmor. Over skriftfeltet er indfældet en hvid marmortavle



Fig. 34. Gravmonument, o. 1569, over Niels Lange og Abel Skeel til Kærgård (s. 3188). Tilstand før nedtagningen 1822. Tegning ved Jeppe Stavn 1806, her gengivet i rentegning (ved samme?) fra o. 1823. – *Grabmal, um 1569, für Niels Lange und Abel Skeel zu Kærgård. Zustand vor der Beseitigung 1822. Zeichnung von Jeppe Stavn 1806, hier als Reinzeichnung (vom selben Künstler?) wiedergegeben, um 1823.*

med rosenkrans i båndophæng, under det en tilsvarende med krydsende fakler, hvorudaf der, noget usædvanligt, vælder blomster og kornaks. På endnu en hvid marmortavle i fodstykket ses ægteparrets skråtstillede våbener, kantet af kanneleerede plinte, og øverst på den tandsnitprydede gesims knejser den afdøde frues »Rosenørn« i en bunke visne roser (fig. 36).

At Rosenørnen (jfr. vindfløj) alene kroner monumentet vidner vel om, hvorledes de børn, der satte monumentet, kun har haft beskeden erindring om deres fader og derfor i hovedsagen har opfattet æremindet som moderens. Tilsvarende udgør rosenkransen et dekorationsselement, som er særegent for tidens kvindegrave.

Epitafiet, der kan være rejst nogle år efter 1786, må skyldes en velskolet stenhugger, dog næppe Carl Frederik Stanley, den københavnske mester, hvis arbejder det ellers synes at stå nærmest.⁸² Opsat på oprindelig plads i en vægniche midt på korets nordvæg (jfr. fig. 25, 46).

†*Epitafium*? Et *topstykke (fig. 18) af egetræ fra o. 1600-25 kan stamme fra et iøvrigt ukendt epitafium eller eventuelt fra et inventarstykke (jfr. †korgitter?). Det har form af ganske vel-skåret rulleværk, 54×125 cm, med en medaljon i perlestavsindfatning; en kronende frifigur eller et spir mangler nu. Ældre, broget bemaling. Fundet på kirkens loft og 1951 afgivet til Esbjerg Museum (inv. nr. a 146/1951).

†*Gravsten*, o. 1630, over Niels Hansen, †1630, og hans hustru, ejere af gården Molvad. Den rektangulære sten, ca. 1,5×0,9 m, lå oprindeligt over deres grave østligst i skibet. 1885 var stenen flyttet til skibets vestende lige inden for våbenhusdøren, hvor indretningsplanen (fig. 6a) antyder, at den hovedsagelig optoges af indskrift. De gravsattes †*kister* var 1749 sunket sammen, og ved det efterfølgende gulvarbejde fremkom nævnte årstal i form af †*kistebeslag* af bly.⁸³

Gersdorffs kapel. En (†)åben begravelse i tårnummet, indrettet o. 1724, rummede †kisterne for gehejmeråd og generallojtnant Frederik Gersdorff til Kærgård, †1724, hans hustruer Ide Sophie Juel, †1685, og Edel Margrethe Krag, †1739 (jfr. inventar, s. 10 og 11). I 1944 er foruden tårnbuens rigt udskårne dør bevaret tre *kisteplader i Varde Museum samt en række kistebeslag, hvoraf *nogle siden 1951 er i Nationalmuseet.

Begravelsens *fløjdør* (fig. 40), formentlig fra o.

1724, er af egetræ i rigt udskåret, gennembrudt arbejde, 337×251 cm, der udfylder hele tårnbuen. Dørfløjene har højfyldinger med Frederik Gersdorffs og Edel Margrethe Krag's kronede spejlmonogrammer (hans i syd) i indfatning af storakantus og overhængende blomsterguirlander, samt foruden lavere fyldinger med tilsvarende guirlander. Dørene flankeres af korintiske

pilastre, der som deres postamenter har blomsterbundter i båndophæng. Pilastrene bærer en frise, der yderst og midtfor over døranslaget brydes af udskårne trofæer såsom kanonmundinger, harnisker, faner og kårder (fig. 55). På gesimsen står yderst småspir med flammende lamper og i midten på en konsol den opstandne Kristus i frifigur (venstre hånd mangler), der flankeres af pluskæbede englebørn, som ligger på blomstersmykkede akantusvolutter og holder ægtefællernes våbener (fig. 38); under hans skjold ses den 1707 erhvervede Dannebrogssordenen hængende. Træet står siden 1863 blankt.

Fløjdøren har adskillige ligheder med kirkens *altartavle* og *indgangsdør* fra 1700, men kan ikke være udført før 1707 (jfr. nævnte Dannebrogssordenen) og forekommer dertil friere og sikrere skåret, nært beslægtet med et epitafium over Edel Margrethe Krag's bror, baron Frederik Krag (†1728), i Vær kirke ved Horsens (Århus amt). Familieskabet gør det yderligere sandsynligt, at begge opgaver har været betroet samme billedskærer, i så fald snarest den i Horsens virkende sønderjyde Christian Jürgen Hansen Skov.⁸⁴ Muligheden foreligger dog også, af fløjdørene skyldes en tilvirkning i hertugdømmet, hvor lignende arbejder kendes ikke mindst fra det Peder Pedersenske værksted i Tønder.⁸⁵

Kapellets †*kister*, tre store og en lille, var betrukket med sort fløjl og bar foruden indskrift-

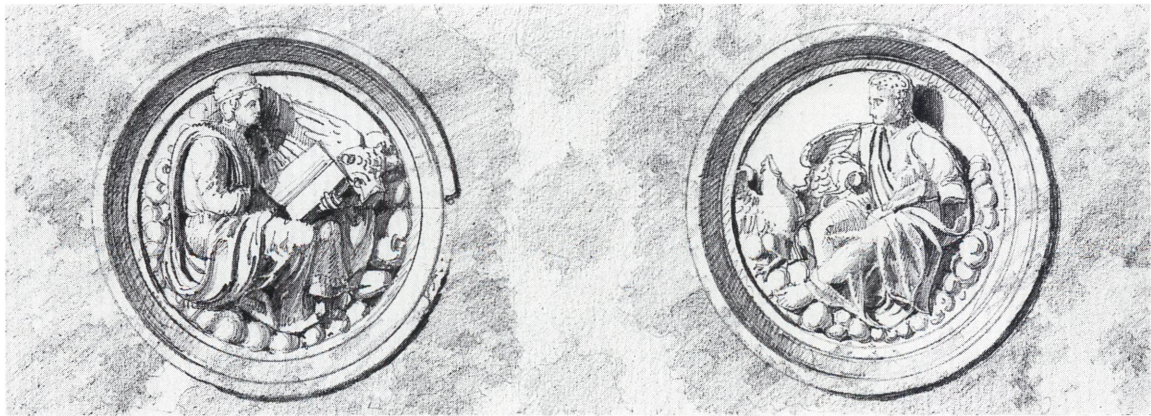


Fig. 35. Gravmonument over Niels Lange og Abel Skeel, o. 1569, medaljoner med evangelisterne Lukas og Johannes (s. 3188, 3192). Tilstand med hovederne i behold (jfr. fig. 30-31, 49). Tegning ved Valdemar Koch 1885. – *Grabmal für Niels Lange und Abel Skeel, die noch erhaltenen Köpfen* (vgl. Abb. 30-31, 49). Zeichnung 1885.



Fig. 36. Rosenørnen, topfigur på Christoffer Frederik Gersdorffs og Margrethe Rosenørns epitafium, o. 1786 (s. 3193). NE fot. 1989. – *Der Rosenadler, als bekrönende Figur des Epitaphs für Christoffer Frederik Gersdorff und Margrethe Rosenörn, um 1786.*

plader også kistekrucifikser (jfr. ikke stedfæstede kistebeslag nr. 1),⁸⁶ samt våben- og prydbeslag.⁸⁷

*Kistepladerne, i Varde Museum,⁸⁸ er følgende: 1) 1691, Erich Gersdorff, som var første og ældste søn af Friderich Gersdorff, ridder og kongelig majestæts højtbetroede geheimeråd og generalløjtnant, og Edel Margrethe Krag, *21 marts og †2. okt. i året 1691. Teksten og et afsluttende gravvers,⁸⁹ er formentlig forfattet af faderen.⁹⁰ Messingplade, oval, 31×19,5 cm, med graveret kursiv.

2) (fig. 41), 1724, Friderick von Gersdorff til Kiærgaard, ridder, geheimeråd og generalløjtnant, født i Norge 11. juni 1651 af højadelige forældre, faderen oberst Christopher Frederick von Gersdorff til Obersitz, moderen Dorethe Gede.

I krigen tjente han fra menig til kaptajn under den stormægtigste prins af Oranien og de høj-mægtige herrestater i Holland, siden under to højpriselige danske konger, Christian V og Friderich IV, så trolig, at han blev ophøjet til general en chef og førte kommandostaven i Ungarn og Holland, altid berømmelig. Han var i ægteskab to gange, først med Ide Sophie Juul, uden børn, siden med Edel Margrete Krag (jfr. ndf.), med hvem han avlede seks børn, tre sønner og tre døtre, af hvilke en søn og to døtre er

døde, mens to sønner og en datter endnu lever med deres højbedrøvede moder, †6. maj 1724. Gravvers. Højoval, ganske enkel plade af kobber, 43×32 cm, med graveret kursiv.⁹¹

3) Øjensynligt lidt ældre end dødsåret 1739, Edel Margrete Kragh til Kiergar, *13. sept. 1663 i Kiøbenhavn af højædle og velbårne forældre, faderen Erick Kragh til Kiærgard, ridder, geheimeråd og oversekretær, moderen Wibeek Rosen Krantz. Hun indlod sig i ægteskab med Friderrick von Gersdorff, ridder, geheimeråd og generalløjtnant, højlyksaligt, thi hun var seks



Fig. 37. Epitafium, o. 1786, over Christoffer Frederik Gersdorff og Margrethe Rosenörn (s. 3192). NE fot. 1989. – *Epitaph für Christoffer Frederik Gersdorff und Margrethe Rosenörn, um 1786.*



Fig. 38. Fløjdør, o. 1724, til Frederik Gersdorffs kapel, udsnit (jfr. fig. 40), engel med Edel Margrethe Krags våben (s. 3194). NE fot. 1989. – *Flügeltür, um 1724, zur Gruft Frederik Gersdorffs gehörend, Ausschnitt mit wappenhaltendem Engel.*

børns moder og 39 børnebørns mormoder,
»mæt af ære, kædet af werden kiær af himlen«. Gravvers.⁹² Højoval ganske enkel plade af kobber, 40×26 cm, med graveret kursiv.

Første hustrus *†kisteplade* fra 1685 er kendt i ældre afskrift: »Her under hviller den høyædelle oc welbaarne Frue Fru Ide Sophia Juele vel-



baarne Fridrich Gersdorff Kongl. Mayest. Obri-ste ofuer det Regiment de Marine kjære Huustrve som war den høyædele og velbaarne Herre til Worgaard Ridder af Elephanten Hans Kongl. Mayest. til Dannemarck og Norge Gehejme Etats og Cansely Raad samt Præsident udi Commerce Collegie og Assessor udi den højeste Ret og den højædelle og velbaarne Fry Herrinde og Frue Wibecke Scheel deres Datter. I Aar fød udi Sjælland paa Walbyegaard Anno 1663 den 14. January oc døde udi Kjøbenhavn Anno (16)85 17. January udi hendis Lefnids Dage 21 Aar 1 Maanidt og 6 Dager. Sjælen er allerede i Guds Haand. Gud give hende med alle from Christen een ærefuld Opstandelse«. ⁹³

Kistebeslagene opbevares som nævnt dels i kirken, fæstnet på en tavle fra 1951 på tårnummets nordvæg (fig. 39), 106×82 cm, dels i Nationalmuseet.⁹⁴ De følgende, alle af forgyldt messingblik, synes at kunne henføres til bestemte kister: Fra *Ide Sofie Juels †kiste* (1685) må stamme en friherrekroner, 6×16,5 cm, opsat øverst i midten på nævnte tavle (fig. 39) samt en lille *messagingplade, 9×8 cm, med to krydslagte ankre og en krone (fig. 43c), der tilhører faderen Jens Juels 1680 forbedrede våben.⁹⁵ Snarest fra *Erik Gersdorffs kiste* (1691) stammer vel et Gersdorffvåben, 14,5×13 cm, lidt afvigende fra den til faderens kiste henførbare våbenserie (jfr. ndf.); opsat midt på tavlen (fig. 39). Fra *Frederik Gersdorffs kiste* (1724) synes bevaret én af to store *adelskroner, 33 cm brede (i NM),⁹⁶ et større prydbeslag (34×48 cm) visende en sovende, romersk kriger (fig. 42) med laurbærkrans og omgivende

Fig. 39. Tavle, 1951, med Hedvig Eleonora Juels kisteplade (fra †gravkrypt nr. 2, s. 3202) samt beslag fra †kisterne i Gersdorffs kapel (s. 3196f.). Til Ide Sofie Juels †kiste (1685) må henføres en friherrekroner øverst, til Erik Gersdorffs †kiste (1691) et våben midtpå, til Frederik Gersdorffs †kiste (1724) to våbener i de øvre hjørner og en sovende kriger med trofæer forneden, samt til Edel Margrethe Krags †kiste (1739) de resterende to hele og to halve dobbeltvåbener. Som indfatning tjener en række kantbeslag (ikke stedfæstede kistebeslag nr. 2-10, 11-18, jfr. fig. 45). NE fot. 1989. – *Tafel, 1951, mit dem Sargschild Hedvig Eleonora Juels (von †Gruft Nr. 2, vgl. fig. 25) sowie Beschlägen von den †Särge in der Gruft Gersdorffs.*



Fig. 40. Fløjddør, o. 1724, hørende til Frederik Gersdorffs kapel i tårnrummet (s. 3194). NE fot. 1989. – Flügeltür um 1724, zur Gruft Frederik Gersdorffs im Turmraum gehörend.



Fig. 41. Frederik Gersdorffs *kisteplade, 1724 (s. 3195). I Varde Museum. NE fot. 1982. – *Das *Sarg-schild Frederik Gersdorffs, 1724. Im Varde Museum.*

trofæer (en fane har spejlmonogram »G« for Gersdorff), samt fire anevåbener, nu ca. 10×13 cm. De *to (fig. 43a-b), et Gersdorffvåben og et våben for den østrigske slægt Nutzen (en stejlede hest), er i Nationalmuseet, mens to tilsvarende udgøres af et Ulfeldtvåben og et Nostitzvåben (to vesselhorn).⁹⁷ De sidstnævnte er siden 1951 fæstnet foroven på tårnummets tavle (fig. 39). Fra *Edel Margrethe Krag's kiste* (1739) må stamme den ene af to *adelskroner, 33 cm brede (i NM, jfr. ovf.), samt syv *bånd med parvis anførte anenavne i reliefversaler, 3,5 cm brede, op til 24 cm lange (fig. 44). Herpå læses »Rosen-crantz. Krabbe« (moderens forældre), »Wind. Rantsow« (farmoderens forældre), »Kragh. Stampe« (farfarfars forældre), »Juul. Lyche« (morfarsmors forældre), »[Ro]sencrantz...« (vel morfars forældre), »...[J]uul...« (farfars forældre) samt »Rantsow. Sceel«, der ikke synes at passe i anerækken. Båndenes fælles form antyder dog,

at alle er sammenhørende (i NM). Og konstellationen Rantzau-Skeel vil da medvirke til også at knytte en sammenhørende serie af to dobbeltvåbener, 17,5×24 cm, og to fragmentariske skjolde fra (et eller to) tilsvarende dobbeltvåbener til hendes kistes heraldiske udsmykning. Våbnerne, nu opsat på tavlens mellemste del (fig. 39) er Rantzau-Skeel, Vind-Høeg (Banner) samt Ulfstand (mandsvåben) og Lange (kvindevåben).⁹⁸

Ikke stedfæstede kistebeslag, alle af messingblik:

1) Et korsformet *beslag, forgyldt, 45×16 cm, der må have dannet underlag for et †kistekrucifiks (i NM). 2-10) Ni ens, forsøvede kantbeslag, 9 cm brede, de fuldt bevarede 46,5 cm lange, med en akantusbølgeranke, der rummer børn, fugle, løver og to tæt omslyngede havfolk (fig. 45). Frisen kantes af en lille, snoet stav og oventil af en bølgekant. De seks er fæstnet langs tavlens sider og underkant (fig. 39), *tre er i NM. 11-18) Syv ens kantbeslag, dels forgyldte, dels forsøvede, 7 cm brede, op til 33 cm lange, med en akantusbølgeranke, der rummer blomsterhoveder og liggende kvindeskikkelser (fig. 45). Kantning som nr. 2-10. De to er fæstnet langs tavlens overkant (fig. 39), mens *fem er i NM. 19-23) Fem *kantbeslag med en enkel akantusbølgeranke, 4 cm brede, et bevaret i fuld længde 43,5 cm (i NM). 24-32) Ni *kantbeslag i



Fig. 42. Sovende romersk kriger, omgivet af trofæer. Prydbeslag fra Frederik Gersdorffs †kiste, 1724 (s. 3196, jfr. fig. 39). NE fot. 1989. – *Schlafender römischer Krieger mit Trophäen. Beschlagzierde vom †Sarg Frederik Gersdorffs, 1724.*

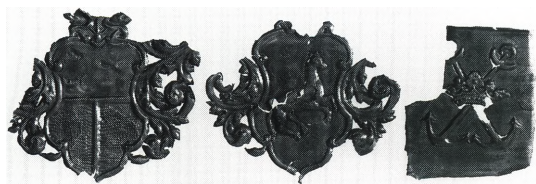


Fig. 43a-c. *Kistebeslag fra Gersdorffs kapel (s. 3196f.). a-b. Våbener for slægterne Gersdorff og Nutzen (østrigsk) fra Frederik Gersdorffs $\dagger$ kiste (1724). c. Fra Ide Sofie Juels $\dagger$ kiste (1685), en rest af faderen Jens Juels 1680 forbedrede våben. I Nationalmuseet. NE fot. 1995. – *Sargbeschlge von der Gruft Gersdorffs. a-b. Ahnenwappen für die Familien Gersdorff und Nutzen (sterreichisch) vom $\dagger$ Sarg (1724) Frederik Gersdorffs. c. Vom $\dagger$ Sarg (1685) Ide Sofie Juels, ein Rest vom 1680 verbesserten Wappen des Vaters Jens Juel. Im Nationalmuseum.



Fig. 44. *Kistebeslag, bnd med parvis anførte slgtsnavne (s. 3198), fra Edel Margrethe Krag's $\dagger$ kiste (1739). I Nationalmuseet. NE fot. 1995. – *Sargbeschlge, Bänder mit paarweise angegebenen Familiennamen. Vom $\dagger$ Sarg der Edel Margrethe Krag (1739). Im Nationalmuseum.

form af en buefrise med udstende bladspidser, 7,5 cm brede, op til 64 cm lange (i NM). 33-38) Seks *beslag i oval form, 19 $\times$ 23 cm, med gennembrudt akantus omkring en blomsterroset (i NM). 39-41) Tre *beslag, kvadratiske, 19 $\times$ 19 cm, med fra midten udgående skedbladsakantus (i NM). 42-44) Tre *beslag i form af akantusblade, et helt, 15 $\times$ 15 cm, og to fragmenter (i

NM). 45) Et *beslag i form af et englehoved, hvis vinger vokser ud af akantusvolutter, 14,5 $\times$ 34 cm. (i NM).

Drens »billedhuggerier« nævnes 1728, da enken Edel Margrethe Krag lod henlægge fire grde til begravelsens evige opretholdelse.⁹⁹ Dørene kaldtes 1759 kunstige,¹⁰⁰ 1766 udskårne og så sirligt gjort, »at adskillige billedhuggere selv har admireret dem«.¹⁰¹ 1850 blev gravrummet sat istand med nyt vindue og hvidtning. Mens selve kisterne 1855 fandtes i en for kirken usømmelig forfalden tilstand,¹² sagdes døren 1862 at være af udmærket skønhed, og den blev 1863 afrenset (for staffering) og afpuddset med olie.¹⁰ 1889 mentes der fra kisterne at trænge dårlig luft ud i kirken, hvorfor værgen forgæves ønskede dem nedsat på kirkegården.¹⁰² 1908 nævnes Frederik Gersdorffs kiste stående i midten, flankeret af hustruernes lidt mindre kister, mens Erik Gersdorffs kiste kaldtes en »sort kasse, der også henstår i kapellet, og som menes ... at have været brugt som ligkiste for et lille barn«. Kassen tjente da som gemme for affaldne kistebeslag, mens de tre bevarede kisteplader af slægten var hjemtaget til Gellerupholm.¹⁰³ 1938 var kisterne miserable, fljlet næsten borte, og det havde allerede én gang været nvendigt at lave nye kister, hvori de oprindelige var nedsat.¹⁰⁴ Også de gravsattes efterkommere, der principielt ville fastholde kirkens vedligeholdel-



Fig. 45. Udsnit af *kantbeslag fra $\dagger$ kisterne i Gersdorffs kapel (s. 3198, ikke stedfæstede kistebeslag nr. 2-10 (foroven) og 11-18, jfr. fig. 39). I Nationalmuseet. NE fot. 1995. – Ausschnitt aus den *Randbeschlgen der $\dagger$ Srge in der Gruft Gersdorffs (vgl. Abb. 39). Im Nationalmuseum.



Fig. 46. Indre set mod nordøst. Kr. Hude fot. 1905. – *Kircheninneres gegen Nordosten.*

sespligt (ifølge legatet), måtte nu finde tilstanden uværdig: Mange anevåbener og messingprydelser var borte eller lå henslængt bagved kisterne. Og tre gange hævdede slægtingene at have tillukket kisterne til ingen nytte, idet nysgerrige atter åbnede dem.¹⁰⁵ 1944 blev kisterne nedsat på kirkegårdens nordvestre del, hvor der er opsat en rød granitsten med de gravlagtes navne indhugget. Mens kistepladerne af slægten er skænket til Varde Museum, blev de aftagne kisteprydelser 1950 istandsat i Nationalmuseet, hvorefter en række af de bedste stykker 1951 blev fæstnet til den nævnte tavle (fig. 39) i tårnrummet, mens andre *dele forblev i Nationalmuseet.¹⁰⁶

†*Gravkrypter*, nu tillukkede. 1) Indrettet o. 1565 for Niels Lange og Abel Skeel midt under kirkens oprindelige kor og lidt vest for det sted, hvor deres monument blev opsat 1569 (fig. 25).

Krypten, muret af munkesten, måler angiveligt 230×91 cm og er 160 cm høj, dækket af et øst-vestgående tøndehvælv, som ved siderne udspringer i en højde af 125 cm. Murværkets puds og hvidtning skjuler skiftegangen. Kryptens oprindelige adgang ad en muret trappe i vest er lukket med opstablede bindere.

Af Niels Langes og Abel Skeels †*kister* er kun bevaret de to *kisteplader* af messing med tilhørende våbenplader (fig. 47-48), der gengiver deres fædrene og mødrene våbener (15×15 cm). Niels Langes kisteplade fra 1565 (fig. 47) er rektangulær, 17×25 cm, med versalindskrift næsten som kenotafets, udført i gennembrudt arbejde med indfatning af rulleværk. Abel Skeels kisteplade fra 1585 (fig. 48) er tilsvarende men en smule større, 20×32 cm, og føjer til monumentets gravskrift: »som hensovede vdi Heren den 7. febrvari ar 85 oc findis her hendis ret fæderne

oc mæderne vaben. Gvd gifve hende med ale tro christne en erefvld oc gledelig opstandels paa den yderste domedag«.

Gravrummet, der ved et tilfælde åbnedes 1749 (jfr. †gravsten),³² blev 1766 ryddet til fordel for C. F. Gersdorffs begravelse (jfr. ndf.). Niels Langes og Abel Skeels medtagne kister blev da nedgravet i kryptens gulv, idet man dog først aftog kistepladerne og omviklede dem med en †blyplade, der bar en indskrift med beretning om gravrydningen, nedtegnet af birkedommer L. Larsen.¹⁰⁷ Kistepladerne er siden 1885 fæstnet til kartoucheplader (54×49 cm) af sort marmor (vel fra monumentet), hans opsat på korets sydvæg, hendes på nordvæggen (jfr. fig. 46).

Den 1766 indsatte †kiste (flyttet fra gravkrypt nr. 2) med Christoffer Frederik Gersdorff stod ved en besigtigelse 1950 stadig i krypten tillige med hans hustru Margrethe Rosenørns 1786 nedsatte †kiste (jfr. epitafium). Begge var da åbnede og stærkt formuldede uden plader og beslag, lige som skeletdelene ikke lå i orden. En omtale af hans kiste 1766³² må gengive indskriften på †kistepladen fra 1748: Oberstløjtnant Chri-

stopher Friderich von Gersdorff, herre til Kærgaard, *19. nov. 1699 på Bramstrup i Fyn af faderen Gehejmeråd og generalløjtnant Friderich von Gersdorff og moderen Fru Edel Margrethe Krag, †1. maj 1748 her på Kærgaard.

2) Indrettet formentlig o. 1685 af Frederik Krag til Kærgård under korets østende med nedgang i vest ad en trappe ved sydvæggen (fig. 9, 25). På indretningsplanen 1822 (fig. 9) er angivet både selve den kvadratiske gravkrypt (med nr. 12), ca 3×3 m, med grathvælv, og nedgangen (nr. 7). I krypten har været nedsat Frederik Krag's første hustru Hedvig Eleonora Juel, †1685,¹⁰⁸ en t forlovet med hans moster (vistnok Ingeborg Rosenkrantz), den 1748 afdøde C. F. Gersdorff, der 1766 blev overflyttet til gravkrypt nr. 1 (jfr. ovf.), samt Anna Margrethe Gersdorff, †1766.¹⁰⁹ Da Helms 1854 besøgte krypten var dens tre kister alle forfaldne og »vistnok uden nogen bevaret angivelse af, hvis ben de indeholdt«. Ved begravelsens nedlæggelse 1862 blev kisterne nedsat på kirkegården,¹¹⁰ idet dog Hedvig Eleonora Juels kisteplade blev aftaget og gemt.



Fig. 47-48. Kisteplader for Niels Lange, 1565 (til venstre) og Abel Skeel, 1585, med tilhørende fædrene og mødrene våbener (s. 3200). NE fot. 1989. – *Sargbeschläge für Niels Lange, 1565 (links) und Abel Skeel, 1585, mit den dazugehörigen väterlichen und mütterlichen Wappen.*



Fig. 49. Gravmonument over Niels Lange og Abel Skeel, o. 1569, medaljon med evangelisten Johannes (s. 3192, jfr. fig. 30-31, 35). Tegning ved Andreas Clemmensen 1875. – *Grabmal für Niels Lange und Abel Skeel, um 1569. Medaillon mit dem Evangelisten Johannes* (vgl. Abb. 30-31, 35). Zeichnung 1875.

Kryptens tre *†kister* var følgende. 1) 1685, ifølge *kistepladen* (fig. 39) rummende Hedewich Eleonora Iuell, friherreinde til Iuling, højædle og velbårne baron Friderich Kragh til Kiergaard, kongelig majestæts højt betroede envoyé i Hollands husfrue, *22. nov. 1662 i Stockholm, faderen var Iens Iuell, friherre til Iuling, herre til Worgaard, Ridder af Elefanten, Kongelig Majestæts gehejme-, etats- og kancelliråd, præsident i Kommersekollegiet, assessor i højesteret, moderen Wibecke Scheel, friherreinde til Iuling, †24. sept. 1685 i barselsseng i Haag i Holland efter at hun havde levet 22 år, ni måneder og 23 dage og været i ægteskab et år, ni måneder. Hun efterlod en datter Ianna Wibecke Kragh. Bredoval, let hvælvet *kisteplade* af messing, 22×29 cm, med graveret versalskrift og en let skadet indfatning af akantusløv. 2) Beskrevet 1766 som læderbetrukken med messingbeslag men uden våbener eller inskriptioner, rummende en »balsameret« tysk adelsmand, som skulle have været forlovet med en moster til Edel Margrethe Krag og være faldet i et slag i Tyskland. Kisten var 1766 åben, og »det døde legeme ligger derudi

ganske ufortæret som en ægyptisk mumie og har været nedlagt i en slags urter, som nu fast ser ud som humle«. ¹¹ 3) 1766, *†kistepladen* kendt i afskrift: ¹² Anna Margrete Gersdorff, en datter af konferensråd og amtmænd Gersdorff, herre til Vornis gaard, opdraget på Kjærgaard og gift 1764 med major Johan Fredr. Leth ved husarerne i Ribe, men død i Ribe i sit 18. år af børnekopper og bisat 2. aug. 1766 i Hunderup kirkes begravelse øverst koret.

I krypten, der 1759 ¹³ og 1766 kaldtes en åben begravelse, henlagdes 1822 resterne af Niels Langes og Abel Skeels monument, hvorefter dele blev liggende indtil begravelsens nedlæggelse 1862, da krypten opfyldtes og lågerne blev borttaget (jfr. fig. 9, nr. 7). ¹⁰

Nogle på væggen ophængte *†gravkranse* (jfr. s. 2537 med fig. 32) ønskedes fjernet 1905 og sådanne ikke fremtidig ophængt uden værgernes tilladelse. ¹⁰

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ribe amt i almindelighed henvises til s. 50f., vedr. litteratur til s. 54f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet. Synsprotokol 1862f.

NM2. Håndskrifter. F. Uldall: Om de danske landsbykirker IV, 1887, s. 259, og VII, 1886, s. 202. Jacob Helms samling med udskrift af akter fra sag om nedtagelse af Niels Langes og Abel Skeels monument 1822-24. – *Notebøger.* H. P. VI 99f. – *Indberetninger.* K. F. Wiborg 1842 (Niels Langes og Abel Skeels monument), Jacob Helms 1873 (bygning, inventar, gravminder), Th. Sørensen 1890 (gravminder), Alfred Larsen 1900 og Chr. Axel Jensen 1905 (alterpanel), Victor Hermansen 1950 (gravkrypt), Georg N. Kristiansen 1951 (altertavle og prædikestol), C. J. Baumbach? 1952 (Niels Langes og Abel Skeels monument), Ole Alkærsg og Kirsten Trampedach 1991 (tkalkmaleri), Bent Aaby 1995 (blade på klokke).

Tegninger og opmålinger. NM2. Farvelagt tegning af Niels Langes og Abel Skeels monument ved Jeppe Stavn 1806. Rentegning af samme, forslag til monumentets genopsætning samt grundplan af kirken, farvelagte uden signatur og datering (fra 1822-23). Tegning af medaljon fra Niels Langes monument ved Andreas Clemmensen 1875. Skitse af kirken samt opmålinger og tegninger af bygning, font og Niels Langes monument ved Valdemar Koch 1885 og 1887 (forlæg for Danske Tufstenskirker 1894). Tegning af døbefont ved E. Rondahl 1895. Tegning af alterbord

med altertavle ved Alfred Larsen 1905. Aftegning af kisteplade og våbenskjolde ved Peter Linde 1951. Grundplan af bygning ved Henrik Jacobsen 1977.

Litteratur. Sognepræst Knud Langs Optegnelser om Vilslev og Hunderup Sogne, i JySaml. 3. rk. IV., 1904-6, s. 53-62. Jacob Helms: Danske Tufstenskirker I-II, 1894. J. M. Lauridsen m. fl.: »Kjærgaard«. Den gamle Ridderborgs Historie op til Stavnsbaandets Løsning og Tiden Derefter, 1938, s. 148-158.

Historisk indledning ved Michael H. Gelting, beskrivelse af bygning ved Mogens Vedsø, inventar og gravminder ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler). Tysk oversættelse: Bodil Moltesen Ravn. Redaktionen afsluttet jan. 1995.

¹ Ribe Oldemoder, udg. af O. Nielsen, 1869, s. 110.

² Repert. 2. rk. 11205.

³ RA Ribe bisp. Register på sognepræsternes ejendom og rente udi Varde syssel 1538, s. 92f.

⁴ KancBrevb. 27. feb. 1579.

⁵ KancBrevb. 10. april 1633; RA. DaKanc. Jyske Tegnelser 10. april 1633.

⁶ Kronens Skøder III, 56. Baron Jens Juel til Juellinge havde 1687 forgæves ansøgt om at måtte erhverve bl.a. Hunderup kirke. Sammededs s. 631.

⁷ LA Vib. Ribe bispearkiv. Beneficeret gods og kirkejere 1794, 1798-1809 (C 4.697); RA DaKanc. A 30. Fortegnelse over kirker og deres ejere 1809.

⁸ Jfr. nedenfor om Niels Langes gravmonument.

⁹ J. Madsen: Kærgaard, i ÅrbRibe 1908, s. 84.

¹⁰ Ved embedet. Synsprotokol 1862f.

¹¹ LA Vib. Præstearkiver. Vilslev-Hunderup. Historiske oplysninger om pastoratet ca. 1760-61 (C 573.20).

¹² LA Vib. Ribe amts østre provsti. Synsprotokol for Anst m.fl. hrdr. 1828-61 (C 45.4-8).

¹³ Jacob Helms registrerede tuf i begge skibets østhjørner; Helms: Tufstenskirker, s. 138.

¹⁴ Kirkerne af blandede bygningsmaterialer er oftest påbegyndt i granit og fuldført i tuf, omend der kendes et enkelt eksempel, hvor rækkefølgen er omvendt, jfr. Hostrup s. 2035. Sml. Elna Møller: Er moderen jævn gammel med døtrene? I Strejflys over Danmarks bygningskultur, festskrift til Harald Langberg, 1979, s. 90-91.

¹⁵ Vandret overdækkede facadeblændinger er usædvanlige ved tufstenskirkerne, men kendes dog også fra Lydum, s. 1217, samt nordsiden af skibet i Sdr. Bork (Ringkøbing amt), jfr. Helms: Tufstenskirker, II, T. 65.

¹⁶ Jfr. dog note 13.

¹⁷ Efter 1885, jfr. Helms: Tufstenskirker, II, T. 26.

¹⁸ Salig Christopher Frederik von Gersdorff (†1748) og Margrethe von Rosenørn.

¹⁹ LA Vib. Ribe bispearkiv. Indberetninger. Kirke- og præstegårdssyn 1798-1832 (C 4.705-11).

²⁰ Opførelsen er rimeligvis sket samtidig med ind-

sættelsen af nye vinduer i skibets sydside (jfr. ndf.), hvorfra de nævnte vinduesdele sandsynligvis stammer, men det (gen)anvendte granitkvadermateriale synes talrigere end de få sten, der kan være fjernet fra skibets sydмур. Sml. note 23. De tynde flankemure med forstærkninger i hjørnerne mod gavlen taler for et relativt sent opførelsestidspunkt.

²¹ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1788-92 (C 4.190).

²² En 88 cm lang, retkantet kvader i syd med overliggende skråkant af tegl kan evt. være indsat som lukke i en ventilationsåbning til ↑gravkrypt nr. 2 i korets sydøsthjørne.

²³ Kvadrene kan delvis være tilført andetsteds fra, idet deres antal langt overstiger, hvad der kan hidrøre fra det oprindelige kors nedtagne gavl. Dennes øverste halvdel har vel, som i langmurene, været af tuf. Opmærksomheden må dog henledes på, at en række kvadre fra skibets vestgavl ikke fandt genanvendelse ved tårnets opførelse i begyndelsen af 1500'rne; de kan derfor have »ligget på lager« og være benyttede ved opførelsen af såvel korforlængelsen som våbenhuset.

²⁴ Blændingerne kan kun have tjent til pryde og kan ikke være tænkt som forlæg for hvælv, da de dels har markant forskellig højde, dels ikke rækker ned i korets vestligste del. De må være samtidige med korforlængelsen og ikke senere murede op af dennes inder-side, idet murværket da kun ville have haft en tykkelse af ca. 60 cm. At nordsidens østre blændings stik delvis kolliderer med vinduets overdækning taler ikke herimod, men er blot et udtryk for den manglende akkuratess, der præger hele arbejdet.

²⁵ Det nævnte murparti var frem til 1950 dækket af resterne af Niels Langes og Abel Skeels monument (s.d.). Markeringen har sandsynligvis fundet sted i



Fig. 50. Detalje af buefrise på korets nordside (s. 3167), 1:10. Forlæg til Danske Tufstenskirker. Målt og tegnet af V. Koch 1885. – *Detail von Bogenfries an nördlicher Chorwand.*

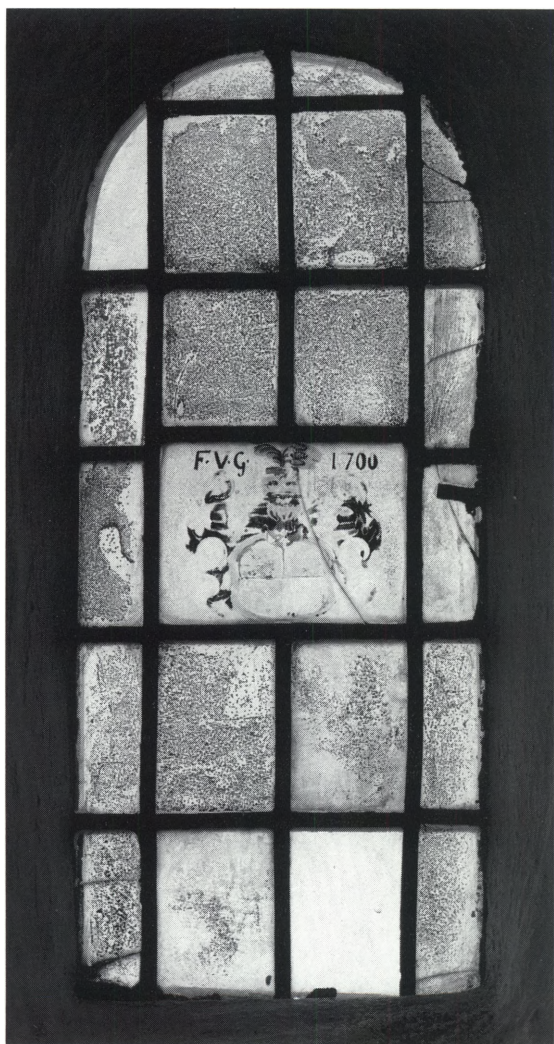


Fig. 51. Glasmaleri, 1700, i skibets østligste nordvindue (s. 3174). NE fot. 1989. – *Glasmalerei, 1700, östliches Fenster in Schiffsnordwand.*

forbindelse med dets nedtagelse og retablering 1951.

²⁶ En nærmere undersøgelse af placeringen af Niels Langes og Abel Skeels gravmonument afslører, at dette sandsynligvis (sml. fig. 9 og 25) har været placeret nøjagtigt ud for det vestlige blændingspar, således at der herved blev en ca. 30 cm bredere passage til hver side.

²⁷ Ændringen ses ikke på indretningsplanen 1822 af kirken (fig. 9), men da denne rummer en række andre unøjagtigheder i målangivelserne, kan den ikke tages til indtægt for, at ombygningen først har fundet sted efter det nævnte tidspunkt.

²⁸ En tilsvarende, om end mere gennemgribende, ombygning gennemførtes 1604 af Ågerup kirke (DK. Holbæk, s. 250).

²⁹ Krypten ses at ligge omtrent midt i det oprindelige kor (jfr. fig. 25c og h). Vedrørende monumentets sammenhæng med forlængelsen, se note 26.

³⁰ Dette forhold tidligst omtalt 1791, jfr. note 21.

³¹ Korforlængelsen afventer endnu (1995) kalkning efter restaureringen 1991.

³² LA Vib. Ribe bispearkiv. Indberetninger til biskop Bloch 1766-69 (C 4.772).

³³ Jfr. J. M. Lauridsen m. fl.: »Kjærgaard«, 1938, s. 103f.

³⁴ LA Vib. Ribe stifts- og købstadsprovsti 1812. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1813-61 (C 36A.13).

³⁵ Note 12. Klædet kan meget vel være skænket i anledning af Frederik Gersdorffs død.

³⁶ Søholtavlen har som topstykke alene en lille våbengavl, holdt af to buttede englebørn.

³⁷ De to ranker, 58 cm lange, 16 cm brede, og let tilspidsende, er siden restaureringen 1951 i Esbjerg Museum (inv. nr. 147/1951). Det vides ikke med bestemthed, om de stammer fra altertavlen.

³⁸ Når det anføres i Helms: Tufstenskirker (s. 138), at kirken da (1894) havde maleri af Kristus, der velsigner børnene, må det bero på en erindringsforskydning.

³⁹ Tavlen er omtalt under Varde uden viden om, at den faktisk er bevaret i Vilslev kirke, og salget derfor fejlagtigt henført til 1690 (s. 953 med note 39).

⁴⁰ Om Simon Matthiesen se Finn Grandt-Nielsen: Fynsk Kirkesølv, Odense 1983, s. 32f. med illustrationer s. 97f., 105.

⁴¹ LA Vib. Ribe stiftsprovsti og Ribe-Gørding hrdrs. provsti. Synsprot. 1862-99 (C 37.3-5).

⁴² Samme træk ses ved fontene i Horne, Vester Starup og Gørding (s. 1458, 1667, 2984).

⁴³ Jfr. Helms: Tufstenskirker, s. 138 note.

⁴⁴ Inv. nr. 146/1951. De fem ens hængestykker, 8×56 cm, har mørkgrøn bemaling med brun konturmarkering.

⁴⁵ Oplysningen om den københavnske udførelse findes i den ganske vist nogle årtier yngre præsteindberetning 1766 (jfr. altertavle).

⁴⁶ Både i Lellinge og Hammel er arbejderne forsøgsvis tilskrevet Christian Nerger (†1708), hvis hånd næppe lader sig finde i Hunderupinventarets ret enkle skæringer. Se Roar Hauglid: Akantus, Oslo 1950, I, 116f. og jfr. også Hunseby kirkes altertavle, DK. Maribo, s. 912f.

⁴⁷ Jfr. note 32. Ved restaureringen 1951 konstateredes som eneste rester af den her omtalte, oprindelige bemaling en blå farve, der fandtes som bund bag skæringerne i frisen og på hjørnerammestykkerne.

⁴⁸ Udover de ovenfor nævnte drejer det sig om en del erstatning af skornet træ, især i gesimsen, hvis dæklplanke er afdækket med en tynd fyrretræsplade.

⁴⁹ Jfr. Gørding kirkes stolestader fra 1853, s. 2992.

⁵⁰ Dette år omtales maling af degnestolen, jfr. note 10.

⁵¹ Svellen, der betjenes med et udtræk, mærket »døre«, omfatter ikke prospektpiberne.

⁵² A. C. Zachariasen & Søn: Fortegnelse over levere orgler, i Den Danske Orgelregistrant.

⁵³ Henningsen: Kirkeskibe Ribe, s. 360.

⁵⁴ Det er bladens bagside, som ses. Symbolsk kan deres helbredende virkning være et billede på klokkeklangens. En nærmere artbestemmelse inden for slægten *Salvia* er usikker. Lægesalvie (*S. officinalis*), Engsalvie (*S. pratensis*) og Muskatsalvie (*S. sclarea*) forekom alle i Danmark o. 1600. Lægesalvie er påvist arkæologisk i 11-1200'rne (i Lund) og optræder hos Henrik Harpestreng o. 1300. Bestemmelse ved Bent Aaby (indb. i NM) med henvisning til Johan Lange: Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark, 1994.

⁵⁵ Se Helms: Tufstenskirker, s. 138 og C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere, 1882, s. 49. Dirick Borstelmann nævnes ikke i Robert Körner: Zur Geschichte der Glockengiesser in Hamburg, Hamburg 1905.

⁵⁶ Søren Manøe Hansen: Klokkeskatter i Ribe amt 1526-29 og 1601, i ÅrbRibe 1984, s. 168.

⁵⁷ Se Helms: Tufstenskirker, s. 138f. (med den af Julius Lange foretagne tilskrivning), Francis Beckett: Renaissance og Kunstens Historie i Danmark, 1897, s. 170, Robert Hedicke: Cornelis Floris und die Florisdekoration, Berlin 1913, s. 46f. og Otto Norn: Niels Langes og Abel Skeels Gravmæle i Hunderup Kirke, i NMArb. 1953, s. 73f.

⁵⁸ Tegningen findes i to eksemplarer, den her gengivne rentegning, vel fra 1823, og en oprindelig mere skitseagtig fra 1806, der er signeret »J. Stavn 1806«. Hvertil senere er føjet om monumentet: »Nedsat i en begravelse Kort før Pinsefasten Aar 1822«.

⁵⁹ På selve figurerne er intet rekonstrueret eller tilføjet 1951, kun i deres hvileplader og i tumbaens gamle marmordele er indsat fyringer.

⁶⁰ Bruddet fremtræder nu glatslebet, hvilket Helms (jfr. note 57) opfatter som et forsøg på at dølge den lemlæstelse, der blev monumentet til del 1822.

⁶¹ Oprindelig var figurenes hvileplader nedfældet i tumbaens dækplade, en solid konstruktion, der vistnok var en væsentlig årsag til den overlast figurerne led ved nedtagningen 1822.

⁶² Den fejlagtige bibelhenviisning er kommet til 1951, idet afskriften i præstindberetningen 1766 (og dermed vel originalindskriften) har det korrekte »Rom: xiii«.

⁶³ Jfr. note 32. Når den formodede signatur ikke er genskabt 1951, skyldes det, at man ikke har villet sætte en mestersignatur på monumentets nye dele.

⁶⁴ Hjelmtegnene, hvis største rest måler 11×12 cm, er påsat en hvid marmoplade, 25×30 cm.

⁶⁵ Kragvåbenet må repræsentere Abel Skeels farfaders moder, Kirsten Krag.



Fig. 52. Søndre kirkegårdsportal set fra nord. Fot. 1962 i NM. – *Friedhof Südort, Nordansicht.*

⁶⁶ Beckett (jfr. note 57) fæstner sig ved det fælles præg ned i detaljer som hårets udformning og hændernes omhyggelige udførelse uden angivelse af knoer og fingerled.

⁶⁷ Otto Norn (jfr. note 57, s. 76) har endvidere peget på figurtypernes lighed med Frans Floris' oldinge, som de ses på altertavlen i Sønderborg slotskirke (Jfr. DK. SJyll. s. 2133f).

⁶⁸ Frederik I.s monument fra 1551-55 i Slesvig domkirke. Få år senere udførtes også Christian III.s monument i Roskilde domkirke hos Floris (1574-75). Se Birgitte Bøggild Johannsen & Hugo Johannsen: Kongens Kunst, Ny Dansk Kunsthistorie bd. 2, 1993, s. 78f., DK. Kbh. Amt, s. 1836f. og Die Kunstdenkmäler der Stadt Schleswig, 1966, s. 533f.

⁶⁹ Helms, s. 139 note, Hedicke, s. 46, Norn, s. 77 (jfr. note 57).

⁷⁰ Monumentet blev hermed en af de få ikke kongelige frigrave, som nåede at opsættes inden kongen 1576 forbød, at adelen gjorde sig sådanne fritstående monumenter smykket med »allabaster og slig mærkelig bekostning«.

⁷¹ HofmFund., s. 582. En tilsvarende, lidt kortere beskrivelse gives 1769 i DaAtlas.

⁷² Jfr. note 32. 1791 omtaler synet monumentet som en sort marmor ligkiste, ophøjet overjorden, hvorpå udhugget i alabast ligger en mands og fruentimmer person næsten i fuld størrelse. Jfr. note 21.

⁷³ Otto Norns formodning (jfr. note 57, s. 76), at skjoldene har været anbragt omkring evangelistme-

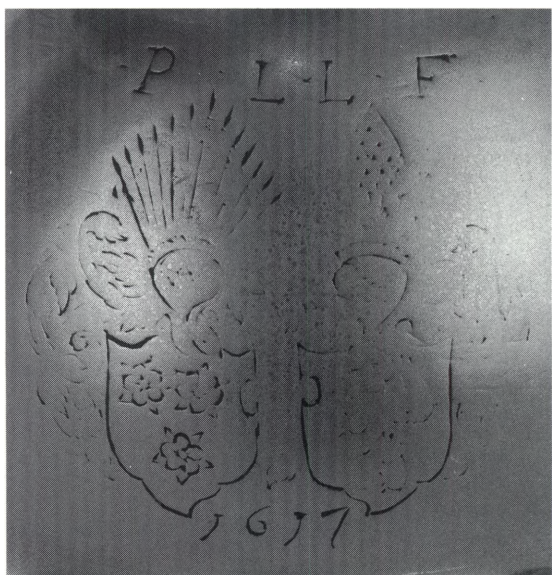


Fig. 53. Våbener og initialer for Peder Lange og Lisbeth Friis, udsnit af alterstage, 1657 (s. 3179, jfr. fig. 13). NE fot. 1989. – *Wappen und Initialen der Stifter, Ausschnitt aus Altarleuchter, 1657.*

daljonerne, bygger måske på den noget uklare formulering i A. C. Teilmanns nedennævnte avisindlæg 1822, hvori det da nedtagne monument beskrives som: »forskiønnet med 4 Basreliefs i hviid Marmor, prydet med Absalons Frænders, de berømmelige Hviiders og Langers Vaaben«. På Herlufsholmmonumentet findes ingen våbenskjolde, idet anerækkerne her er anbragt på et særskilt vægepitafium. Blandt de ret få fritstående Florismonumenter har baron von Merodes i Gheel (1554) aneskjolde, der er opsat imod gravfigurernes lejeplade. Nogen spor af en sådan opsætning ses ikke på Niels Langes og Abel Skeels monument. Se Hedicke (jfr. note 57) s. 42f., med planche XX.

⁷⁴ Kancelliet indstillede 29. sept. 1824, at stiftsprovsten dertil fik tilkendegivet kongens allerhøjeste misfag, men dette mildnedes i kongens resolution 23. okt. således, at kongen i betragtning af hans iøvrigt rosværdige embedsførelse tilgav ham forseelsen. En injuriproces, som Koefoed måtte anlægge imod avisprotestens ophavsmand, gik ham imod. Hele sagen er udførligt behandlet i Helms: Tufstenskirker, s. 139f.

⁷⁵ Selve podiet var sønderslået. Noget fandt menigheden ved pinsegudstjenesten efter fjernelsen henlagt som gulv, hvor monumentet havde stået, og den store dæklade fandtes sønderbrudt og henslængt på kirkegården.

⁷⁶ Tegningen har været fasthæftet til C. J. Thomsens koncept for det nævnte brev 26. okt. Tegneren er som indretningsplanens (fig. 9) ukendt, idet kun den tred-

je til sagen hørende tegning (af selve monumentet, fig. 34) er forbundet med signatur, af Jeppe Stavn, og her kun på den oprindelige tegning fra 1806 (jfr. note 58). Jeppe Stavn var som en art hofkunstner knyttet til Tøger Teilmann til Endrupholm og hans bror, den nævnte Andreas Charles Teilmann. Det fremgår således, at sidstnævnte som forkæmper for monumentet må have ladet Stavns tegning af dets tilstand 1806 tilflyde myndighederne, og at der til brug for sagen er foretaget en rentegning i et bedre perspektiv (tegningerne vides af Oldsagskommissionen oversendt til Kancelliet 31. jan. 1824. Brevkoncept i NM). Om Stavn eller en anden tegner har udført rentegningen, er uvist, og samme usikkerhed gælder hans rolle i forhold til genopsætningsforslaget og indretningsplanen, der tilflød Oldsagskommissionen med et brev 25. jan. 1824 fra overhofmarskal A. W. Hauch (i NM). Jfr. i øvrigt s. 1740 og om Andreas Charles Teilmann og Jeppe Stavn: J. Richter: Jægermesteren paa Kærgaard, i ÅrbRibe 1923-27, s. 603f. samt især Carsten Teilman Hald: Jeppe Stavn, i ÅrbRibe 1975, s. 62.

⁷⁷ Brev fra stiftsprovst Koefoed til Oldsagskommissionen 16. aug. 1825.

⁷⁸ Brev til Oldsagskommissionen 1. jan. 1833. Se Victor Hermansen: Antikvarer i det gamle Ribe, i ÅrbRibe 1956-59, s. 637f.

⁷⁹ Se også J. Madsen: Kærgaard, i ÅrbRibe 1908, s. 83f., hvor det videre nævnes, at et stykke af den sorte marmorplade da skulle findes som underlag for akselen i Hunderup mølle.

⁸⁰ K. F. Wiborg beretter i sin indb. 1842, hvordan han søgte at tage vare om nogle smådele ved at henlægge Johannes' løse hoved og hånd tilligemed et våbenfragment i den Gersdorffske begravelse.

⁸¹ Korrespondance i NM.

⁸² Han ville således næppe have lagt navn til de uortodokse fakler og til olielamperne, der synes at udgøre krydsninger med røgelseskar. Venligst meddelt af Karin Kryger. Jfr. Karin Kryger: Allegori og Borgerdyd. Studier i det nyklassicistiske gravmæle i Danmark 1760-1820, 1985.

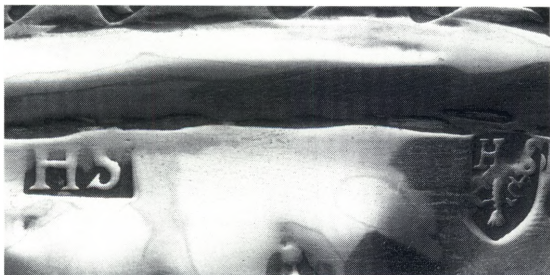


Fig. 54. Stempler på dåbsfad (jfr. fig. 15), o. 1550 (s. 3181). Roberto Fortuna fot. 1994. – *Stempel an Taufschale (vgl. Abb. 15), um 1550.*

⁸³ Jfr. note 32. Måske var det de samme to kister, der kunne iagttages ved gulvarbejde 1950.

⁸⁴ Christian Jürgen Hansen Skov, der var født på Als, fik borgerskab i Horsens 1720 og var død 1735 (skifte). For oplysninger om Skov og Frederik Krag-epitafiets formentlige tilskrivning til ham takkes Jens Jensen. Jfr. Vibeke Michelsen: Snedkere og billedskærere i Horsens snedkerlav 1603-1745, i Synligt og usynligt, Studier tilegnede Otto Norn, 1990, s. 130, hvor billedskæreren opfattes som to forskellige, Christian Jürgen Schou og Christen Jørgen Hansen.

⁸⁵ Herfra kendes således engle med samme kraftige kæber, hvis hår dog er afvigende glatlokke. Se DK. SJyll. s. 2883f.

⁸⁶ Helms: Tufstenskirker, s. 141 med note.

⁸⁷ For bestemmelse af våbener takkes Knud Prange, ligeledes Carsten Teilman Hald, der har kunnet bidrage med særlig viden om de i kirken gravsattes familieforhold.

⁸⁸ Inv. nr. 2148-50.

⁸⁹ Gravverset lyder: »Spør nogen vidre Svares der/ Mig verden ikke Kiente/ Men Kient af Gud, hvem jeg var Kiær/ Mig derfor strax af hente./Jeg var vel Fædres Lyst og Lee./ Som første Søn frembaaren/ Som først Føde Kærere/ Blef Jeg af Gud udkaaren«.

⁹⁰ Frederik Gersdorff vides således at have forfattet Griffenfelds gravskrift.

⁹¹ Kistepladens fulde tekst er citeret i Helms: Tufstenskirker, s. 141 note.

⁹² Gravverset lyder: »Vil nogen spørge mer hvad Livet har at Give/ Et stort Exempel hun for alle Kunde blive./ Forsøgt i Verden nok Mod Verden dog holt ud./ Ei skiøttet verden stoert. Men schattede Sin Gud«.

⁹³ Pastor Knud Langs indberetning 1766 (jfr. note 32), indlagt løsar.

⁹⁴ Inv. nr. D 98-119/1971. Redaktionen er bekendt med, at der herudover hos Sofie Amalie Bratli (jfr. note 105) fandtes yderligere skjolde og beslag fra kisterne.

⁹⁵ Teoretisk kunne friherrekronen og våbenpladen lige så vel stamme fra hendes søster Hedvig Eleonora Juels ÷kiste i ÷gravkrypt nr. 2. Fra denne begravelse synes dog ingen kisteprydelser bevaret udover dennes kisteplade (s. 3201).

⁹⁶ Den anden må antages at have prydet 2. hustru Edel Margrethe Krags kiste, da kronerne svarer til fløjddørens.

⁹⁷ Jfr. Carsten Teilman Hald: Anetavle og Adelsprøve, i Mark og Montre 1975, s. 43f.

⁹⁸ Edel Margrethe Krags farmors far var en Vind, men en konstellation til Høeg ses ikke i familien; konstellationen Ulfstand-Lange bør være hendes mormormors forældre.

⁹⁹ LA. Vib. Ribe bispearkiv. Gørding hrd. 1592-1784 (C 4.30).



Fig. 55. Kapitæl og trofæer, udsnit af fløjddør, o. 1724, hørende til Frederik Gersdorffs kapel i tårnrummet (jfr. fig. 40). NE fot. 1989. *Kapitelle und Trophäen, Ausschnitt vom Flügeltür der Kapelle Gersdorff.*

¹⁰⁰ HofmFund. s. 582.

¹⁰¹ Jfr. note 32. Herudover nævnte præsten da, at der over begravelsens hvælving efter fjernelse af sand og grus var blevet fundet »en gammel hel benrad af et dødt menneske..., som ingen vidste, hvorledes der kunne være kommet«.

¹⁰² Jfr. note 10. Slægtningene gav ikke tilladelse, jfr. nævnte legatforpligtelse.

¹⁰³ J. Madsen: Kærgaard, i Årb.Ribe 1908, s. 86f.

¹⁰⁴ J. M. Lauridsen m. fl.: »Kjærgaard«, 1938, s. 122f. Her fortælles tillige, hvorledes ligene da var tilgængelige: »Man får en underlig følelse, når man stilles ansigt til ansigt over for så gamle historiske mumier«.

¹⁰⁵ Sofie Amalie Bratli (født Teilman): »Vestjydske Herregaarde – deres Glansperiode og Forfald«, kronik i dagbladet Vestkysten 25. maj 1939.

¹⁰⁶ Inv. nr. D 98-119/1971.

¹⁰⁷ Blypladen med Niels Langes og Abel Skeels kisteplader fandtes 1885 henlagt på en af de da i krypten stående kister. Blypladen, der skulle være gennedlagt i gravkammeret, men som Helms 1894 vidste i kirkesangerens væрге, havde ifølge Helms følgende indskrift: »Disse Indviklede Plader Fandtes i denne Begravelse 1766 Tilligemed de Til Hørende Liige Som blev i Begravelset Bond ned Satt, der efter er i Bemeldte Begravelse need satt den 12te Jul Obrist C. F. von Gersdorff til Kiergaard Som døde den 1ste Majj

1748 og den 13e Junj 1786 hans efter Levende enke Frue Margrethe Rosenørn Som døde Paa ermelte Ki-ergaard den 24de Maij 1786. Dette er tegnet og need lagt af L. Larsen Bercke dommer til Hunderup Berck«. Helms: Tufstenskirker, s. 141 note.

¹⁰⁸ Frederik Krag selv er med sin 2. hustru begravet i Vær kirke (Århus amt), jfr. s. 3194. Om familien se J. M. Lauridsen m.fl.: Kjærgaard, 1938, s. 112f.

¹⁰⁹ Hun var datter af Christian Gersdorff (1707-57), amtmænd over Kalø.

¹¹⁰ Helms: Tufstenskirker, s. 141.

¹¹¹ Jfr. note 32. Knud Lang oplyser endvidere, at det var Edel Margrethe Krag selv, der i levende live havde berettet ham om adelsmandens identitet.

¹¹² Afskrift i Th. Sørensens indb. 1890 (i NM).

¹¹³ HofmFund., s. 582.



Fig. 56. Niels Lange og Abel Skeel, udsnit af monumentets gravfigurer, o. 1569 (s. 3186). NE fot. 1989. – *Niels Lange und Abel Skeel, Ausschnitt aus den Figuren des Grabmals, um 1569.*